

scriptum

Časopis pro literaturu, umění, život

cena 20 Kč ročník 9. Olomouc, říjen 2000 č. 26

Prostějov, 2000 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

O romské literatuře

se Zdeňkou Jařabovou hovoří Tomáš Tichák

Projekt romského vzdělávání vznikl na Univerzitě Palackého v Olomouci v roce 1993. V jeho rámci se koná například cyklus přednášek *Otázky soužití v pluralitní a multikulturní společnosti, určený studentům Pedagogické a Filozofické fakulty, vznikají přípravné třídy pro předškolní děti (ve spolupráci s Charitou), vzdělávají se romští poradci. V roce 1996 se Projekt romského vzdělávání stal spoludržitelem Ceny Hannah Arendtové, udělované za rozvíjení občanské společnosti v postkomunistických zemích.*

Důležitou součástí projektu je také publikační činnost. Především o knihách jsme hovořili se Zdeňkou Jařabovou, která stojí od samého začátku v čele Projektu.

Komu jsou publikace, které vydáváte, určeny a jak je distribuujete?

Jak je už z titulů zřejmé, jejich cílem je umožnit zájemcům poznat romskou historii a kulturu. A umožnit také Romům, aby se dověděli o vlastní historii a kultuře. Nezbytné jsou pro studenty a pedagogy, kteří se touto problematikou zabývají. Náš projekt se věnuje výhradně tomuto tématu, protože mezera, kterou se snažíme zaplnit, je více než citelná.

Knihy prodáváme a poskytujeme zaříze-

ním a organizacím, které o ně projeví zájem, například různým romským iniciativám nebo institucím samosprávy a státní správy. K dostání jsou v prodejních skriptu v Olomouci, Praze, Brně, a také na Slovensku.

Na vydávání knih s romskou tematikou se patrně nevydělává. Kde získáváte peníze?

Od roku 1997 je celý Projekt financován z ceny Hannah Arendtové. V posledních dvou letech jsme se kromě toho zapojili do mezinárodní sítě *Interface Collection*. Ve spolupráci s *Centres de recherches tsiganes* v Paříži, Radou Evropy a českou nadací *Open Society Fund* budou v této řadě anglicky nebo francouzsky vydány dvě naše publikace a my z ní vydáváme dvě publikace, které jsme si vybrali – *Velký proticikánský záťah* španělského autora A. G. Alfara a *Cikáni pod hákovým křížem* autorů Donalda Kenricka a Grattana Puxona.

Jaká je na tom u nás dnes romská kultura? Existuje například romská literatura?

Historicky vzato, Romové psanou kulturu nemají. Jejich kultura je soustředěna především do oblasti hudební. Pohádky, přísloví a další žánry se uchovávají v orální podobě a jsou předávány ústním podá-

ním. Teprve v poslední době, kdy díky úsilí samotných Romů a českých lingvistů, především Mileny Hübschmannové, došlo k průlomům. Existuje kodifikovaná forma romského jazyka, v němž jsou od sedmdesátých let publikovány vzpomínky, pohádky, přísloví a nově i poezie. Existují romské časopisy, například *Romano gendalos*, a noviny – *Romano hangos*, *Romano kurko* –, které publikují některé příspěvky dvojjazyčně.

Nalezení vlastní identity jistě ztěžuje i to, že kontinuita jejich kulturního vývoje byla přerušena válkou a že později byli nuceně přesídlováni...

Ano, dnešní romská populace u nás pochází většinou ze slovenského venkova a má úplně jinou historii než čeští Romové. Romové na Slovensku žili ve vesnicích, živili se výměnným obchodem a většinou ani neměli zažitou zkušenost, jak zacházet s penězi. V období 2. světové války však byli ušetřeni koncentračních táborů, i když se jejich situace neobyčejně zhoršila. Čeští Romové, částečně usídlení, kterých bylo mezi válkami přibližně osm tisíc, byli perzekvováni již od roku 1928 podle zákona, který byl inspirován podobnými předpisy z Francie – pro-

(dokončení na straně 2)

Z obsahu:

O knihách romských a v romštině
ukázka z publikace Ctibora Nečase
strana 2

Souboj o paní doktorovou z Vlčí ulice

Aleksander Fiut
o W. Gombrowiczovi a B. Schulzovi
strana 4

Bude Václav Klaus českým Haiderem?

politická analýza Jakuba Dürra
strana 7

Café do Brasil

povídka Igora Bratože
strana 8

Skupina 42 a potom

S.J. Haukovou hovoří L. Engelking
strana 9

Zapsáno časně ráno řečí nevázanou

Czesław Miłosz
strana 11

Nepřehlédněte naši novou adresu!
scriptum

Burian a Tichák, s. r. o.
Komenského 10, 772 00 Olomouc

Dobrý den

Pavel Šaradín

Dobrý den, milí čtenáři. Dostává se Vám do rukou další číslo časopisu Scriptum, který je jakýmsi průsečíkem mezi dvěma oblastmi lidské tvořivosti. Průsečíkem mezi literaturou (či kulturou vůbec) a politikou. Máme za to, že obě složky spolu úzce souvisejí, proto je škoda, že například o veřejné činnosti našich intelektuálů v 90. letech prakticky neexistují žádné studie. Přitom reflexe by to byla velmi zajímavá a podnětná. Částečně tím napovídám, že tomuto tématu budeme věnovat část příštího čísla.

Rádi bychom poděkovali těm, kteří mají Scriptum předplaceno. V letošním počtu abonentů mírně vzrostl, což je potěšující i zavazující. Osvědčil se i novinový formát, který je sice u „nepravdivě vydávaného periodika“ netradiční, nicméně Scriptum nelze v knihkupectvích přehlédnout.

*A co doporučit z obsahu šestadvacítky? Zdá se mi, že zajímavé jsou dva delší rozhovory. S Janem Šimsem a Jiřinou Haukovou. Hovoří o různých tématech, zkušenostech, prožitcích i výzvěch. A pak samozřejmě Fiutův text o Gombrowiczovi a Schulzovi. Přehlédnout nelze ani ukázkou z fotografického dokumentu *Ecce homo* Evžena Sobka.*

Tak tedy dobrý den, milí čtenáři.

Brno, 1999 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

(dokončení)

následování Romů má historicky dlouhou tradici, sahá až do středověku. Prostřednictvím české policie byli čeští Romové pronásledováni i za války. Přežilo jich jen asi šest set – buď uprchli z místních táborů v Leotech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, anebo přežili pochody smrti. ■

**Publikace, vydané v rámci Projektu romské-
ho vzdělávání:**

Bartoloměj Daniel: *Dějiny Romů na našem území* (1. vydání, Olomouc 1994, rozebráno)
 Vlasta Kladivová: *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau (Vznik a historie cikánského tábora 1943–1944)* (1. vydání, Olomouc 1994, 25 korun)
 Ctibor Nečas: *Nemůžeme zapomenout – Našti bisteras* (1. vydání, Olomouc 1994, 30 korun)
 Ruben Pellar (ed.): *Bibliografie romistické literatury* (1. vydání, Olomouc 1994, 139 korun)
 Eva Davidová: *Romano drom – Cesty Romů* (1. vydání, Olomouc 1995, 139 korun)
 Ctibor Nečas: *Historický kalendář (Dějiny českých Romů v datech)* (1. vydání, Olomouc 1997, 47 korun)
 Milena Hübschmannová: *Můžeme se domluvit – Šaj pes dovakeras* (3. vydání, Olomouc 1998, 40 korun)
 Ctibor Nečas: *Romové v České republice včera a dnes* (4. doplněné vydání, Olomouc 1999, 56 korun)
 Antonio Gómez Alfaro: *Velký proticikánský záťah* (1. vydání, Olomouc 1999, překlad ze španělštiny, 104 korun)
 Donald Kenrick, Grattan Puxon: *Cikáni pod hákovým křížem* (překlad z angličtiny, v tisku)
*Knihy je možno objednat na adrese:
 Vydavatelství UP, prodejna skript a distribuce, Biskupské nám. 5, Wurmova 7, 771 11 Olomouc.
 Tel. 068/563 17 83–5, fax 068/523 20 88.*

O knihách romských a v romštině

Ctibor Nečas

První výsledky romského písemnictví publikovali romští autoři jednak ve zpravodaji Svazu Cikánů-Romů ČSR Romano ěil a pak v průběžně vycházejících časopisech ěil – List, Lačo lav, Amaro lav a Romano gendalos, jednak ve dvojjazyčném sborníčku romských básníků *Romane gila/Romské písně* (1979) a ve výboru próz a veršů jedenácti romských autorů *Kale ruži/Černé růže* (1990).

Mimo to vyšla v malotirážních nákladech sbírka romských přísloví *Lačo lav sar muro/Dobré slovo je jako chleba* (1985) a v rozšířeném vydání *Godaver lava phure Romendar/Moudrá slova starých Romů* (1991) a rovněž sbírka romských hádanek a škádlivých průpovědek *Šo hin pre svetos jekhbuter?/Čeho je na světě nejvíc?* (1987).

V r. 1991 se ustavilo Sdružení romských autorů, které vydalo o rok později ve svém nakladatelství Romaňi čhib literární práce M. Reiznerové *Kali/Černá*, A. Rusenka *Trin pheňa/Tři sestry*, G. Demetra *O mule maškar amende/Mrtví mezi námi*, Š. Červeňáka *Romaňi čhajori the beng/Romská dívenka a čert*, I. Ferkové *Moraľila miro dživipen/Zkazila jsem si život* a dvojjazyčně psanou prózu H. Demetrové *Rom ke Romeste arakhel/Rom k Romovi si cestu najde*.

K vydávání původní romské literatury postupně nacházela odvahu i některá neromská nakladatelství. Např. v nakladatelství ÚDO v Českých Budějovicích vyšlo půvabné vzpomínkové vyprávění T. Fabiá-

nové *Sar me phiravas andre škola/Jak jsem chodila do školy* (1992), nebo nakladatelství Apeiron v Praze vydalo pohádku téže autorky *Čavargoš/Tulák* (1991) a soubor povídek A. Gini *Bijav. Romane priphende/Svatba. Romské povídky* (1991). Pro Matici romskou uveřejnila Česká biblická společnost nejprve starozákonní příběhy *Bůh mluví ke svým dětem/O Del vakereľ ke peskere čhave*, které do romštiny přeložili V. Oláh a G. Demeter, a nedávno i Skutky apoštolské Janova evangelia *O evangelijum le Januštar/Evangelium podle Jana*, které přeložili J. Kultová a V. Oláh.

Od r. 1993 ministerstvo kultury vyhlašuje každoročně konkursy na programy uchování a rozvoj kultury národnostních menšin, která je pojímána komplexně včetně romské kultury. Z jednotlivých projektů, které předkládala romská občanská sdružení a rovněž neromské organizace zaměřující se na práci s Romy, bylo se zdem uskutečněno vydání několika publikací romských autorů.

R. 1996 takto vyšly vedle povídky I. Ferkové *Čorde čhave/Ukradené děti* také dva samostatné knižní tituly. Jedním z nich jsou pestré životní příběhy E. Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou/Uřilom tel bachtal'i čerčeň*, druhým zrcadlová edice veršů V. Oláha *Khamori luludi/Slunečnice*. O rok později vznikl dvojjazyčný sborník *Romano suno/Romský sen* na základě literárních prací, které zaslaly děti z celé čes-

ké republiky do soutěže vyhlášené nadací Nová škola.

Literární tvorbě českých Romů se dostává ocenění i na Mezinárodní soutěži romské tvořivosti Amico Rom, kterou pořádá Romské kulturní centrum v italském Lancianu: čestná uznání získali v r. 1995 M. Reiznerová a J. Horváth a třetí ceny r. 1996 znovu M. Reiznerová a r. 1997 E. Cina. ■

Ukázka z knihy Ctibora Nečase: *Romové v České republice včera a dnes*, UP v Olomouci – Vydavatelství Olomouc 1999

inzerce

Nový volební systém nectí zásady poměrného zastoupení

Tomáš Šulák

Návrh volebního zákona, podle kterého se má nově volit Poslanecká sněmovna, překračuje hranici systému poměrného zastoupení. Na stole jej má nyní Ústavní soud na základě stížnosti prezidenta republiky. Volební systém je sice legitimním návrhem, ovšem s největší pravděpodobností je protiústavní, neboť formulace Ústavy říká, že volby se konají „podle zásad poměrného zastoupení“. A mnohé „zásady“, kterých se v zákoně o sněmovních volbách užívá, nejsou zásadami poměrného zastoupení. Stejně tak celý volební systém – při kombinaci různých „proporcionálních“ i „většinových“ zásad – poměrné zastoupení opouští.

Určit samu hranici je ovšem velice těžké. Nejdůležitějším pro rozhodování proto je, zda má systém „tendenci“ (náklonnost) být proporcionální a zda se spíše blíží, nebo spíše vzdaluje ideálnímu poměrnému zastoupení.

Hlavními zásadami volebního systému jsou a) způsob hlasování, b) počet volebních obvodů, c) metoda rozdělování mandátů, d) omezovací klauzule.

a) Volič obdrží soubor kandidátních listin (také zásada poměrného systému – na rozdíl od většinové zásady seznamu jmen kandidátů) a mezi nimi si může vybrat jen jednu stranu, kterou hodlá volit – nemůže například na hlasovací lístek dopisovat kandidáty z jiných stran (jako třeba u švýcarského systému volné listiny), nebo označením křížkem na kandidátní listině preferovat kandidáty jiných stran (jak to může činit například v tuzemských komunálních volbách). Volič tedy koná většinovou a nikoliv poměrnou volbu – vybírá jen jednu stranu a nemůže své hlasy rozvrstvit (zpoměrnit). Zásada poměrného zastoupení je porušena. (Což byla jistě i dříve.)

b) Ideálem systému poměrného zastoupení je rozdělení země na jeden volební obvod a zvolený parlament je pak jakýmsi zrcadlem zastoupení voličů ve společnosti. Takové volby se praktikují například v Nizozemsku nebo v Izraeli. Česká republika se dělí na 14 administrativních krajů, což by měla být přirozená míra proporcionality pro počet volebních obvodů. (Například ve Švýcarsku je 26 kantonů a tedy i 26 volebních obvodů – podle velikosti se někde volí 1, jinde desítky zástupců.) Stanovení 35 volebních obvodů tuto míru překračuje tak, že rozdělení země „přepoměrně“ (až majorizuje) natolik, že se blíží k hranici 200 jednomandátových obvodů, což je naopak ideál systému většinového (1 obvod = 1 poslanec; volby v tomto duchu jsou například v Británii). Zásada poměrného zastoupení je narušena.

I když lze velmi těžko stanovit míru proportionalit volebního obvodu vůči celé zemi, přirozenou hranici se jeví právě oněch 14 krajů, zatímco 35 obvodů tuto hranici víc než dvojnásobně přesahuje. Samozřejmě je legitimní, že počet obvodů může být ve volebním systému stanoven

jakýkoliv, otázkou však je, co je ještě poměrná zásada a co už nikoliv. Pozitivní nicméně je (i když jen samo o sobě), že 35 obvodů se tvůrcům volební reformy vešlo do hranic 14 krajů.

c) Prakticky všechny metody rozdělování hlasů na mandáty se mohou používat v poměrném volebním systému. Ať už jsou to metody volebního čísla a dopočítávání zbylých mandátů prostřednictvím skrutinií (jako dosud) či systémy číselných řad (mezi nimi i nově navržená obměna d'Hondtovy metody, neboli Lebedův-Koudelkův systém podle jeho tvůrců – někdejší student poli-

výsledky proporční, čím více se údaj odchyluje od 1, tím je systém disproporčnější a tudíž – zásada poměrného zastoupení v celostátním měřítku je porušena.

Dalším rozdílem je fakt, že nepoměrně jiné budou výsledky ve čtyřmandátovém a jiné v osmimandátovém obvodu. Nehledě na to, že už rozdělení na 35 obvodů, v nichž se bude volit od 4 do 8 poslanců, je samo o sobě pro různé voliče (třeba v sousedních obvodech) nepoměrné, důležitější je, že nepoměrné budou v takto koncipovaných obvodech i výsledky. Ve čtyřmandátovém obvodu můžou získat

výrazný většinový prvek a nejedná se o zásadu poměrného zastoupení.

Navržený volební zákon není podle výše uvedených okolností systémem „podle zásad“ poměrného zastoupení. Jestli hovořili tvůrci nového volebního systému při jeho schvalování o tom, že je to proporcionální systém s většinovými prvky, osudně zapomněli na to, že právě ony většinové prvky (= zásady) převážily a s největší pravděpodobností podřezávají volební reformě krk.

To ovšem nic nemění na tom, že model systému je vcelku zajímavý a teoreticky může vést k jednoduššímu vytváření poli-

Brno, 2000 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

tologie Tomáš Lebeda systém teoreticky vymodeloval, poslanec Zdeněk Koudelka jej jako zpravodaj prosazoval ve sněmovně). Metoda má ovšem význam až ve spojitosti s počtem rozdělovaných mandátů, tzn. velikostí volebního obvodu. (Jestliže bude jednomandátový obvod, je celkem jedno, jaké metody se použije.) Když se má v obvodu volit 4–8 poslanců, ve spojení s navrženou metodou rozdělování mandátů se jedná o dobytí hranice proporcionality.

Například Radek Polícar v *Politologickém časopise* 2/2000 v této souvislosti zmiňuje tzv. index deformace, který určuje míru nadreprezentace či podreprezentace (procento mandátů strany se vydělí procentem získaných hlasů). Srovnává výsledky voleb v roce 1998 s nově navrženou vyrovnávací d'Hondtovou (Lebedovou-Koudelkovou) metodou. ČSSD 1,016/1,414; ODS 1,007/1,327; KSČM 0,965/0,201; KDU-ČSL 0,986/0,296; US 0,979/0,155. Protože údaje nejbliže číslu 1 znamenají

zastoupení prakticky jen strany A a B, v osmimandátovém mají šanci i další strany C a D. Tudíž – zásada poměrného zastoupení podle obvodů je porušena.

(V tomto momentu dokonce návrh atakuje i ústavní zásadu rovného volebního práva. Proč by měl některý volič volit jen 4, zatímco jiný může volit 8 poslanců?)

d) Další zásadou volebního systému je princip omezovací klauzule pro vstup do parlamentu. V ČR to dosud bylo 5 % pro jednu stranu. Tato hranice by se podle nového návrhu zvýšila pro dvoučlennou koalici na 10 %, trojčlennou na 15 procent, atp. Zásada jasně stanovuje mantinely pro to, aby si strana (strany) vůbec vybojovala své zastoupení. Dosáhne-li této mety, může se v jednotlivých obvodech zařadit do číselné řady a čekat na mandát. Obecně vzato každá omezovací klauzule výsledky voleb „zdepoměrňuje“ a obrazně řečeno „rozbíjí zrcadlo“. Čím je klauzule větší, tím zůstává více střeptů. Omezovací klauzule je

tické většiny, jak si to přejí jeho tvůrci v takzvaném tolerančním patentu. Ovšem jen teoreticky. Špatné je na něm především to, že je naprosto nepředvídatelný, a zde už je jedno, zda je spíše většinový nebo ještě poměrný. Nemělo by se podle něj volit. V učebnicích politologie by měl skončit jako varovná ukázka politické manipulace a „majorizační“ pýchy. ☐

Publicista **Tomáš Šulák** (1971) je editorem deníku *MF Dnes*, žije ve Veselíčku.

Nepřehlédněte naši novou adresu!
scriptum

Burian a Tichák, s. r. o.,
Komenského 10, 772 00 Olomouc

Souboj o paní doktorovou z Vlčí ulice

Aleksander Fiut o Witoldu Gombrowiczovi a Brunu Schulzovi

Tak velmi se od sebe lišili – temperamentem, způsobem myšlení, životním stylem, druhem psaní – a od prvního okamžiku si povšimli jeden druhého, ocenili své talenty a svou znamenitost. Gombrowiczovi asi postava chorobně nasmělého učitele z Drohobyče nedávala pokoj, upoutávala jej, nutila objevovat v ní stále něco nového. Kromě předválečných literárně-kritických komentářů se k němu vrací v *Dzienniku (1961–1966) (Deník 1961–1966, Praha, 1994)* a také ve *Wspomnieniach polskich (Vzpomínky na Polsko)*. Schulz po sobě bohužel zanechal jen málo dokladů o svých kontaktech s Gombrowiczem: odpověď na otevřený dopis, entuziastickou recenzi *Ferdydurke (Ferdydurke, Praha, 1997)* publikovanou ve „Studiu“ v r. 1936, a také zmínky v soukromé korespondenci. Ty svědčí nejen o fascinaci a šlechetné nezištnosti spisovatele, který se v té době rovněž hlásil o své místo na literární scéně, ale i o předvídatelné vnímavosti a umírněném hodnocení. Po přečtení *Ferdydurke* v dopise Romaně Halpernové psal: „Je to divný pocit, když je ti někdo tak důvěrně blízký a znenadání se z něj vyklube génius“ (KD 96).¹

Taková výměna názorů je zajímavá dvojnásob: jako součást aktuální literární kritiky, a tedy jako svědeckví stylů doby, závažných metodologických mód a pomíjivých zálib. Je však důležitá i jako záznam pokusů o sebeurčení prostřednictvím média cizí tvorby. Zvláště, když se zdá být nějak blízká, trochu podobná ve svých principech, a přece odlišná, sama pro sebe, řídicí se jinými pravidly a věrná jiné filozofii. Mezi výroky obou spisovatelů lze nalézt překvapující úryvky:

„Představte si, že si sedáte za stůl, abyste normálně a realisticky popsali nějakou událost, když vás najednou napadne, jak velmi fiktivní je vaše předsevzetí, jaké mystifikace se na čtenáři dopouštíte. Především samo popsání vymyšlených příhod tak, jako by se skutečně odehrály, dodávání jim zdání reálného života, když je každému jasné, že pocházejí z vaší hlavy, je politováníhodnou fikcí a mystifikací. A za druhé, cožpak smysl vaší práce spočívá právě v tom, aby se čtenář vyžíval v anekdotě vašeho vyprávění,

v příhodách vašich hrdinů – ne, vždyť příhody jsou přece pouhou zámkou, s jejíž pomocí chcete předat nějaká osobní vzrušení a prožitky [...] Ubíráte-li se tímto směrem dále, docházíte k myšlence všeobecnější a filozofičtější, že nejen ty vymyšlené, ale dokonce i ty skutečné události jsou vlastně zdáním a zámkou a že dokonce skuteční, živí lidé mají jen náhodný vzhled a masku, za níž se ukrývá temný a anonymní život“ (V 204).

Není to, jak by se mohlo zdát, citát z *Deníku Gombrowiczova*, jeden z těch, v nichž představoval proces umělecké tvorby, ale úryvek recenze *Sanatoria pod Klepsydram (Sanatorium na věčnosti, Praha, 1999)*, který končí takto: „Touto cestou se ubíral Schulz a jeho díla mají za cíl odhalit vám hrůznosti a záhadnosti podívané“ (tamtéž).

Podobně by se následující výrok z recenze Brunu Schulze o *Ferdydurke* mohl s úspěchem objevit např. v *Traktátu o manekýnech (Traktát o manekýnech)*:

„V přední části salónu se vše odehrává formálně a podle etikety, ale v kuchyni našeho já, za kulísami oficiálního dění se provozuje hospodaření nejhoršího druhu. Snad neexistují odpadní, zastaralé ideologie, tak brakové a smetištinné formy, které by zde vždy nebyly v kurzu a nebyly úspěšné. Tady se projevuje v celé své ubohosti struktura mytologie, násilí ukryté ve formách jazykové skladby, brutalita a invaze fráze, síla symetrie a analogie. Zde se odhaluje toporný mechanismus našich ideálů, který je založen na dominanci naivní doslovnosti, na podobě metafor a ordinární imitaci jazykových forem“ (P 383).

Citovaná ohodnocení se překvapivě doplňují a vyjasňují: zdá se, že Schulz zpřesňuje to, co měl Gombrowicz na mysli, když psal o „temném živlu“. V těchto výrocích můžeme pátrat po zvláštích, které charakterizují tvorbu obou autorů, styl četby, metody literární kritiky. Můžeme hledat koncepci lidského charakteru a diagnózy kultury 20. století. Toto spojení nám přibližuje ještě jednu pravdu, a sice, aby bylo možné, alespoň v náznacích, oddělit v těch portrétech to, co je vlastní a cizí, příbuzné

a jiné, je třeba se na ně dívat s ohledem na recenzentské způsoby, literární tvorbu a soukromé názory obou spisovatelů.

Nejnápadnější střet Gombrowicze s Schulzem se udál na stránkách „Studia“. Autor *Ferdydurke* napadl přítele zveřejněním názoru „paní doktorové z Vlčí ulice“ – není jisté zda opravdové či smyšlené – která údajně řekla: „Bruno Schulz [...] je buď nemocný šílenec nebo pozér; ale s největší pravděpodobností pozér. On to jen tak hraje“ (P 447). A pronesl výzvu: „Tvůj filozofický, umělecký, poetický styl Tě nepředurčuje k potyčkám s matkami dětí lékařů. Tvá forma vládně příliš vysoko. Nuže! Slez na zem! Dej se do tance s chátrou! Ukaž, jak se bráníš náhodě! [...] S lidmi je třeba hrát na každé úrovni a v každé možné situaci.“ (P 449). Schulzovi se však takové tance ani trochu nezamlouvaly. Zanechal „rozpárané loutky“ paní doktorové a soustředil se na „slabost charakteru“ protivníka. Všiml si na něm dvojsmyslné „afirmace a solidarity“ s nčím, co je mu „cizí a nepřátelské“. Přiznal se také k jisté spřízněnosti s ním: „Je to dav, kdo v nás přikyvuje, drahý Witolde, dav, přikyvující a zakořeněný v nás, mručí, přehlubuje naše lepší vědomosti a křečovitě zvedá naše dlaně k slepé aklamaci“ (P 451). Proč se museli minout, když se takto setkali?

*

Určitým vysvětlením je rozdílná metoda kritiky. Slovy-klíči jsou v Gombrowiczově recenzentském slovníku: „fazóna“, „způsob existence“, „styl“, „tón“, „přirozenost“. Zajímá jej, jak umělec „nejen stylizuje knihy“, ale i „organizuje, připravuje, stylizuje sám sebe“ (V 102). Mnohokrát zdůrazňuje, že čtenáře nejednou více zajímají životní příhody autora, než osudy jeho hrdinů, „tak jako forma, kterou si vytvořil [...] má úspěch nebo dostává na frak“ (tamtéž). Odtud pramení osobitě chápaná didaktická hodnota: „společnost se při sledování boje o existenci spisovatele [...] baví a učí daleko lépe, než na tuctovém představení v divadle“ (V 102–103). Vyslovuje požadavek: „Jsem pro co nejsilnější seskupení umění a společenské reality, života společnosti“ (V 208), což chápe nejen funkčně, ale i geneticky. Jinými slovy – hledá objasnění postoje spisovatele v jeho společenské genealogii. Literaturu chápe jako zápis přesunutých probíhajících v kultuře, odkud čerpá zajímavé úvahy o přitažlivosti vyšší a nižší kultury, např. o „kultu děvečky“ (V 46).

Zcela jiné stanovisko zaujímá ve svých recenzích Schulz. Zatímco pro Gombrowicze je literární činnost, rovněž cizích, dokonce i druhořadých autorů, především prostorem pro vytváření vlastního obrazu, pro Schulze představuje „palimpsest“ (v recenzi románu *Cudzoziemki [Cizinky]* přímo užije tohoto termínu), který vyžaduje postupné a trpělivé odhalování významů. Jeho četba se prohlubuje, od „pozorování a přímé psychologické intuice“ k „filozofické interpretaci“ (P 342). Ochranou ruku nad těmito výpravami drží psychoanalýza ve znamení Freuda, ale s vědomím svých omezení. Schulz se jakoby pokouší dostat hlouběji

pod sféru patologie a skrytých komplexů, hledá „hlubší smysl“ (P 339), „prehistorii dětství“ (P 397), „transkripci základního mýtu“ (P 383). Váží si mnohovrstevnatosti, složitosti, mnohoznačnosti. Čtenáři předurčuje roli svědka a účastníka svých toulek, snaží se jej učinit citlivým k „nahlédnutím do nitra duše a jejím hádankám“ (P 357). Proti Gombrowiczově aktivitě staví pasivitu, proti mezilidským vztahům a společenské komunikaci – jemnost introspekce, proti současným tendencím – tendence historické. Asi nejlépe ilustrují rozdíly mezi jejich literárně-kritickým přístupem hodnocení díla Nalkowské. Nejdůležitější záležitostí je pro Gombrowicze „styl“ spisovatelky, pod kterým chápe styl života a současně i styl knih. Mimochodem uvádí, že autorka vyjadřuje rovněž svůj „problém“ a dodává: „Uzavírá se ve svém stylu jako v kleci, a nemá již proto zapotřebí starat se o to, že problém, v zásadě nevyřešený, hrozí a cení zuby“ (V 100). Schulz si naopak klade otázku, co je tím strašným „problémem“ a proč „cení zuby“, načrtává tak jednu z nejpronikavějších studií osobnosti a tvorby autorky románu *Granica (Hranice, Praha, 1978)*.

Teprve takový přehled názorů a metod, dosti letmý a zdaleka ne vyčerpávající, vyžadující samostatné studie, dovoluje lépe pochopit, proč tak, a ne jinak, oceňovali svá díla.

Schulz napsal překvapivě zdařilou interpretaci *Ferdydurke*, která patří k trvalému odkazu „gombrowiczologie“. Přitom je zarážející, že obvykle klade tak velký důraz na psychologii postav, způsoby konstrukce projevu, narace a kreace autora, nyní je však přechází mlčením a považuje Gombrowiczovo dílo takřka za studii z odvětví antropologie a nauky o kultuře. To samozřejmě neznamená, že si nevšiml uměleckých předností románu. Mnoho z těchto názorů je stále aktuálních, například konstatování: „Gombrowicz ukázal, že vyzrálé a čisté formy naší duchovní existence [...] v nás žijí spíše jako stále intenzivní intence než realita“ (P 380). Některé jsou rozvinutými a prohloubenými dřívějšími pozorováními: „Tak jako má vyspělá existence člověka svoji obdobu ve formách a významech vyšší kultury, tak i ta podzemní a neoficiální existence má svůj svět ekvivalentů, v němž se pohybuje a působí. Z pohledu kultury jsou to jisté vedlejší a odpadní produkty kulturních procesů“ (P 381–382). Mezi těmito názory jsou překvapivě originální postřehy. K nim patří upozornění, že „Gombrowicz prokázal jednotu sféry kultury a podkultury [...] ve sféře podkultury, v oblasti nevyzrálých obsahů vidí model a prototyp hodnot vůbec a v mechanismu jejich funkce [...] spatřuje klíč k pochopení mechanismu kultury“ (P 382). Přičemž „činnost hierarchizace, vytváření formy [...], která byla vždy chápána z absolutního a zásadního hlediska, z hlediska obsahu, pojal z hlediska genetického a vývojového. Představil embryologii formy“ (P 384). Nebo definice: „Gombrowiczova groteska není ničím jiným, než orgánem vzdoru a odporu adaptovaným na poznávací cíle“ (P 381). Stejně trefné úvahy

Brno, 2000 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

se týkají patologických zdrojů tvorby autora *Ferdydurke*, jeho specifického apoštolství, vztahu k formám atd., atd. Mohli bychom citovat do nekonečna.

Po výše uvedených skutečnostech vypadá Gombrowiczova recenze *Sanatoria na věčnosti* dosti zvláštně. Spisovatele ve skutečnosti nezajímá problematika díla, nehledá jeho skryté významy. Pouze zaznamenává, že si „Schulz vybírá různé a náhodné elementy, staví z nich jiný svět – a my na tomto umělém a fiktivním světě můžeme sledovat tytéž síly a tatóž práva, která vládnou ve světě reálném“ (V 205). Kromě toho si všimá, že „takové téměř božské tvoření nových světů [...] dovoluje umělci vyžít se v nečekaných nových kombinacích forem“, a současně vytváří „pole působnosti pro inspiraci, intuici, představivost, objevy a vynálezy“ (tamtéž). Zaráží jej naopak něco zcela jiného, a to, odkud se v dílech bere „tolik neklidu, strachu, studu, hrůzy a pokoření“. Měla by být důvodem patologie? Tuto myšlenku, což je charakteristické, okamžitě zamítá a přitom připomíná, že „téměř všichni umělci trpí menšími či většími biologickými nedostatky, a přesto jsou jejich díla naplněna spíše láskou k životu“ (V 205–206). Podle něj zde více funguje zásada kompenzace, podle níž se „biologické postižení tohoto spisovatele neprojevuje nedokonalostí jeho děl, ale [...] samotným vztahem spisovatele k dílu“, přesvědčením o „nedůležitosti, proměnlivosti a nestálosti forem“. Obzvláště pak samotáře, který svou formu neprověřuje konfrontací s jinými lidmi. Odtud je možné vyvodit závěr, že se spisovatel stává otrokem své vlastní formy. „V rámci svého tak propracovaného a okázalého stylu si Schulz může uvědomovat všechny rozdíly, ale ničím nedokáže vzdorovat stylu“, zvláště je-li to styl „záměrně umělý, mystifikovaný, zjevně nepravdivý“ (V 206). Gombrowicze jako vždy zajímá autor více než jeho dílo, jeho existenční forma spíše než ta umělecká.

O jakém Schulzovi ve skutečnosti píše Gombrowicz? Jakého jej stvořil podle své vlastní potřeby? Neboť není pochyb, že stvořil. Stačí jen krátký pohled na portrét načrtnutý v *Deníku*: „Bruno byl člověk, který sám sebe zapíral. Já byl člověk, který sám sebe hledal. On chtěl zánik. Já chtěl skutečného. On se narodil jako otrok. Já se narodil jako pán. On chtěl být ponižován. Já jsem chtěl být «nad» a «výš». On patřil k židovské rase. Já pocházel z polské šlechty“ (D 236). Gombrowicz chce obsáhnout současně psychologické vlastnosti, ukryté sklony, společenskou příslušnost, kulturní genealogii. Ale výběr opozičních párů se zdá být dosti náhodný a některé lze snadno zaměnit. Neboť teprve jejich svazek vede k definicím, týkajícím se již nejen postoje, ale i filozofie umění, nebo jednoho i druhého záhadně spleťtého. Chrlí efektní paradoxy: „Falešný asketa, smyslný světec, chlípny mnich, nihilistický realizátor“ (D 238). Podle Gombrowicze se ze Schulzových masochistických sklonů, prohloubených pamětí „tisíciletí židovského vyhnanství“, rodí jeho vztah k umění – záhadný, vnitřně rozporuplný. Neboť on „vůbec umění nezbožňoval. Zbožňovat může jen někdo, kdo je někdo, jenže jemu bylo milejší se v umění utopit, zmizet“. A dodává: „já chtěl být – být sebou – sebou, nikoli umělcem, ani ideou, ani nějakým svým dílem – ale sebou“ (D 239).

Po letech tedy píše vzpomínku na neživícího přítele. Je to však divná vzpomínka, přiznává-li se v ní, že: „Bruno mě ctil, ale já

Brno, 1999 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

jeho ne“ (D 234), že povídky nikdy nedočel do konce, že i když „nás lidé považují za dvojici“ „nevěřil jsem ani jemu ani jeho umění“ (D 235), že city oplácel nedostatkem citu. Vymýšlí si přitom a záměrně mystifikuje. Již Jerzy Lisowski dokázal, že Schulzova reakce po přečtení strojopisu *Ferdydurke* byla zcela jiná, než ta, kterou představil Gombrowicz. Kromě toho stačí jen nahlédnout do *Vzpomínek na Polsko* a přesvědčit se, že postava autora *Sanatoria na věčnosti* je tam daleko bližší již rozšířeným názorům.

Je to tedy provokace? Jistě. Ale na co namířená? Především na žánrové normy, které ovládají očekávání příjemce. Literární žánr „vzpomínka na zemřelého přítele“ vyžaduje vážnost a úctu v projevu a současně zvýraznění blízkých vztahů, spojujících s tím, který navždy odešel diskretně se oddálit do stínu. Právě tato pravidla Gombrowicz vědomě porušuje a dokazuje tak, že kdyby „tyto okolnosti zamlčel“, zfalšoval by situaci, která se mezi nimi vytvořila, „a takový hřích nelze spisovateli odpustit, protože jeho heslem musí být maximálně se přiblížit skutečnosti“, a třeba i za cenu neaktivity nést „riziko znechucení“ (D 235). Co to však znamená „popsat situaci“? Schulz byl přece někdo jiný v soukromí, někdo jiný jako spisovatel, někým ještě jiným se stává jako hrdina vzpomínky. Sám se však nedá jednoznačně popsat, přiřadit k hotové definici a dovoluje Gombrowicovi, aby lépe uviděl a představil sebe samého. Podle něj přece neexistuje žádná jediná, definitivní pravda o člověku, ani mrtvém. Vždy je pouze chvilkovou hypotézou, která neprávem využívá zveřejnění, relativní pravdou „pro“, důležitou jen v určité situaci. Stejně tak neexistuje unik před „formou“. Takže i portrét, který se vyhýbá hotovým definicím, který nesouhlasí s pravidly, se musí nějak uzavřít a doplnit. Gombrowicz tedy na konec klade otázku: „Možná, že to, že jeho schopnost obdivovat narazila na mou schopnost neobdivovat, znamenalo pro nás oba obohacení našich uměleckých možností.“ (D 240). A dochází k závěru: „Daleko více nám přece odpovídal ten zpackaný obrat věcí, kdy jeho podávaná ruka nepo-

tkala moji – ta situace typicky schulzovská, situace, jež nebyla cizí ani mně, a umožňovala nám alespoň zachovat si podivnou svobodu [...] a to nás činilo vůči Formě lehkými“ (D 241). Uzavírá se kompozice, portrét strnul v symbolickém gestu.

Není překvapující, že se tak vnímaví lidé nedokázali opravdu pochopit?

Gombrowiczovi byly zcela cizí sklony pronikat do duchovní genealogie, bádát do hloubky. Svět Schulzovy prózy pro něj byl oslňujícím, ale umělým výtvozem, jehož smysl mu unikal, doopravdy jej zajímal pouze vztah autora k dílu a životní strategie spisovatele. Schulz zase dosti úzce chápal filozofii procesu utváření se prostřednictvím formy. V dopise Plesiewiczovi psal, že gombrowiczowski postulát „být spisovatelem naplno“ se podle něj netýká osobnosti umělce, ale jeho „životní a společenské uvědomělosti“ (KD 75). Gombrowicz se domáhal vystoupení na literární scéně v plném blesku reflektorů a ostentativního odhalování dokonce i ostýchavých zákoutí duše, Schulz v těchto záležitostech preferoval stát ve stínu a zachovávat, alespoň na veřejnosti, neprostou diskretnost. První požadoval stejný postoj jak životě tak v umění, druhý se domáhal zachování odstupu mezi nimi a možností objektivizovat intimní sféry psychiky.

Nyní je snadnější pochopit, proč se nemohl povést soubor o „paní doktorovou z Vlčí ulice“. Oba šermíři používali rozdílné zbraně a učili se v jiných školách šermu. Jejich střet měl i přesto nemalý ohlas a vyvolal celou řadu nedorozumění, která musel Gombrowicz trpělivě vysvětlovat. Neskrýval také své zklamání: „Šlechtný, čistý, ale nepraktický básník narazil. Především bojně utekl před mojí doktorovou, maskoval se přitom vzletnou mluvou. Za další – v druhé části své odpovědi vystoupil s zertovně patetickou odezvou, která mě přivedla do velmi svízelné situace“ (V 107). Není se co divit této reakci, jestliže Schulz nazval Gombrowicze „velkým humanistou“ a dodával: „Čím jiným je Tvá patologická citlivost na antinomii, než steskem po univerzálnosti, po zlidšťování nelidských dimenzí, po přisvojení dílčích ideologií a jejich zabráním ve prospěch velké jednoty“

(P 456). Autor *Ferdydurke* rovněž nebyl spokojen se svou ripostou na dopis přítele. Odpověď měla být „humoristická a zlehčující“, byla však „dost neohrabaná a nedostačující“ (V 107). Že by se snad Schulz trefil do černého? Jedno je jisté: oba si z této potyčky vzali ponaučení. Gombrowicz vyzkoušel účinnost své filozofie na někom stejně výjimečném a co je důležité, vyzkoušel ji ve veřejném životě. Schulz se zase více vtěloval v protivníka a lépe tak popsal svoji neobvyklost.

*

Někdo by mohl namítnout, nač připomínat staré spory? Nemají snad výlučně historickou hodnotu? Myslím, že je tomu jinak. Vždyť jen jejich věcný obsah by mohl být zdrojem pro další pokolení gombrowiczovské i schulzologické! Co je však důležitější – setkání Gombrowicze s Schulzem, v případě, že jejich intuice můžeme přeložit do jazyka současné metodologie, vytyčují spory a potenciální půdu výzkumů, která stále není zcela prozkoumána. Pro začátek stačí jen připomenout problém „braku“. Gombrowicz zdůrazňoval, že „To na mě bývá nejméně srozumitelné lidem kultivovaným a vzdělaným“ (D 240), a v tom jej Schulz dokonale chápal. Stojí za to, zamyslet se, jak „brak“ chápali a jaké místo mu určili v životě a v umění, v estetické citlivosti a kultuře 20. století. Je jasné, že nebyli na tuto problematiku již v meziválečném dvacetiletí sami, na což poukazyval Sandauer. Nedohlížejí však z dálky na počínání Różewicze, Białoszewského, Grochowiaka, Konwického? Je překvapující, že přecitlivlost na „brak“ se obzvláště projevuje právě u této generace.

Ještě zajímavější výsledky může přinést posuzování výroků Gombrowiczových a Schulzových jako určitých projektů ideální četby jejich vlastních děl, která nepřímou odhaluje jejich světonázorové předpoklady a konstrukční pravidlo. Jednoduše řečeno, bylo by potřeba nejdříve položit otázku, co přinese odhalení Gombrowicze Gombrowiczem a Gombrowicze Schulzem. První z požadavků již byl – pravděpodobně pod vlivem autokomentářů spisovatele – mnohokrát uskutečňován. Tímto směrem se

ubírají rozvahy Sandauera a Błońskiego o Formě, Łapińskiego o interakci, Kijowského o strategii, Jarzębského o hře. Stále však čeká na zpracování studie z oboru sociologie o tom, jak Gombrowicz bojoval o mezinárodní uznání a o pozici výjimečného spisovatele, studie, která by využila dopisy a vzpomínky, shromážděné Siedleckou a Ritou Gombrowicz.

Schulzem odhalený Gombrowicz nás nabádá k položení dosti zásadní otázky, která zřejmě unikla pozornosti badatelů. Připomenu, že autor knihy *Sklepy cynamonové (Skořicové krámy)*, Praha, 1999) poukazyval na zásadní analogii gombrowiczovské opozice vyzrálost – nevyzrálost v koncepci jednotlivce a chápání kultury, stejně jako v pojetí synchronním i diachronním, v jejich genetickém a funkčním vztahu. Tato diagnóza čerpala nejen z psychoanalytické inspirace, ale i z pozorování přeměn probíhajících v kultuře meziválečného dvacátiletí. Objevuje se problém, jak dlouho tato teze může vydržet. Jinými slovy, jaký je kulturní a sociální záchytný bod pojetí nevyzrálosti v dalších Gombrowiczových dílech. Nebude tomu tak, že v podstatě pouze zevšeobecnil polské postřehy? Není asi náhodou, že děj románů zasazoval do polského prostředí, děj dramát zase do věčného nikde. Ovšem, hovořil o nevyzrálosti jihoamerické kultury, ale toto tvrzení formuloval pouze teoreticky a nikdy jej nemonstroval ve svých uměleckých dílech. Potíž je v tom, že se nevyzrálost ex definitione teoretickému pojetí vymyká: Kijowski ji srovnával s nijakostí, Błoński zdůrazňoval její nedostatečnost i všemohoucnost. Může být, i když jen částečně, vyjádřena negací, tím, co v určitém okamžiku představuje její protiklad. Jak je tedy tato sféra představena v *Trans-Atlantyku (Trans-Atlantik)*, *Pornografii (Pornografie)*, Praha, 1997), *Kosmosu (Vesmíru)*?

Stejně zajímavá je změna perspektivy a pohled na Schulze očima Gombrowicze. Bylo by tedy vhodné se zeptat, jak je možné, že se spisovatel, který neusiloval o uznání, dočkal mezinárodní, posmrtné slávy, jinými slovy, jaké jsou cesty jeho popularity na Západě. Byly trefné předpovědi Gomb-

rowicze, který zapsal do *Deníku*: „Co to bude? Propadák nebo světový úspěch? Jeho příbuznost s Kafkou mu může cestu jak otevřít, tak také uzavřít. Jestli řeknou, že Kafka má o jednoho bratrance víc, je ztracen. Jestli však spatří to zvláštní světlo, jež z něho vychází jako z fosforeskujícího brouka, potom by mohl jako po másle vklouznout do představitosti čtenáře, již opracované Kafkou a jeho rodem... Pokud čtenáře poetičnost té prózy příliš neunaví, pak ho oslní... „ (D 233). Jednu věc však Gombrowicz nepředpokládal, a to, že tématem se může stát sama biografie přítele, imaginární, ale svázaná s tragédií Židů. Vždyť to, že se Schulz stal hrdinou románu Cynthie Ozickové *The Messiah of Stockholm* a románu Davida Grossmana *See Under: Love*, nezpůsobila jen osobitost, příbuznost s Kafkou a poetičnost. Russel E. Brown poukazuje rovněž na Schulzův vliv na literární činnost Danila Kiše a Hrabala.

A co kdybychom se na Schulze-spisovatele podívali očima Schulze-kritika? Nynější perspektiva ukazuje, že se jeho intuice, která čerpá inspiraci z psychoanalýzy, přibližuje pro nás aktuálnějším směrem myšlení, ale žádné z nich ji samozřejmě nevystihuje. S Freudem jej sblíží pasivní podvolení se vlivům podvědomí v průběhu psaní a hledání geneze tvůrčí inspirace v křivkách z dětství. S Jungem, i když není jisté, že jej četl, jej sblíží skutečnost, že tyto vlivy jsou ve své podstatě více než individuální a jsou zakořeněny v kolektivní nevědomosti (Schulz tento termín nepoužíval!) v podobě představ, společných pro všechny. S Eliadem má společné to, že mýty mají charakter povídky nebo historiky. Současně měl ale kritický vztah k freudismu: v recenzi *Cizinky* prokázal, že introspekce dostatečně nenásákla psychoanalytickými metodami. Jeho chápání a představa symbolických obrazů se nedají posuzovat Jungovskými archetypy. Odlišoval se od Eliady také v chápání mýtických historiek, zdůrazňoval jejich potenciál a náchylnost na snadný přechod v „plácání“ (P 335).

Stojí za to si všimnout, že Schulz ve svých názorech na Gombrowicze, podobně jako v celé literární kritice, promítá dva sou-

běžné, navzájem se doplňující procesy četby. První sestupuje do čím dál hlubších úrovní psychiky autora a objevuje sféru utajovaných komplexů a dále – „archaické formy reakcí“ (P 346) nebo „základní obraz“ (P 384). Druhý jaksi mimochodem konstruuje hypotetické vysvětlení díla jako celku. Právě tímto směrem se ubíraly Sandaue-rovovy interpretace o masochizmu, a také Wyskielovy interpretace o problematice odcizení. Rozšíříme-li tuto perspektivu, můžeme se pokusit vytvořit jiné hypotézy celku. Sestavit z aluzí a odkazů, obsažených v textu, okruhy významů, které sestupují stále hlouběji a v čase se přesunují zpět: od křesťanství, přes gnózi k židovství; od *Bible*, přes písma gnostiků ke knihám *Kabaly*, *Talmudu*, *Tóry*. Obzvláště, když takový mnohovrstevný textový charakter má *Księga (Kniha)*, *Wiosna (Jaro)* či *Traktát o manekýnech*.

Schulzova intuice se dá dobře vyjádřit jazykem Ricouerovy hermeneutiky, což není překvapující, zvážíme-li její exegetické kořeny. Nejen proto, že proces rozšifrování skrytých významů je v této próze stále přítomen, na což poukázal již Wojciech Wyskiel, a že v ní nepřetržitě probíhá proces interpretace a reinterpretace. Bez ustání v ní hledáme ukrytý sakrální význam jevů v současné kultuře, provádíme její „archeologický“ řez. Podstatnější je, že všechny tyto vlastnosti jsou současně popisovány a demonstrovány samotnou výstavbou textu. Překračují hranice povídek a ovlivňují celou Schulzovu tvorbu, včetně jeho dopisů a recenzí. Můžeme v ní vyčíst rozmanité, i když diskrétně konstruované významy. Existují dva možné způsoby. Jestliže bychom zlomky mýtických figur a fragmenty archaických historiek považovali za projev mystiky, pak hermeneutika představená prostřednictvím Schulzových povídek ztvárňuje – řečeno slovy Ricouerovými – „jeden z několika prostředků, které dovolují „novodobosti“ přemoci v sobě to, co ji vedlo k zapomenutí na sacrum“ (zdūr. A. F.).

Taková formulace však okamžitě vzbuzuje celou řadu pochybností. Vždyť opomíjí brakovou, groteskní, posměvačnou stranu Schulzovy představitosti. Nebude to tak, že tyto vysvětlující hypotézy celku je snadné

rozbít a celou proceduru pochopení hlubokých vrstev zesměšnit? Vždyť se spolu mísí systémy rozmanitých náboženství a kultur, navzájem se prolínají, jsou vždy úlomkovité, jako nekompletní stavebnice. Takovéto pojetí podporuje také Gombrowicz, když klade důraz na Schulzovu schopnost mystifikace, nepřirozenosti a odstupu. V *Deníku* psal: „Bruno mi vyprávěl o ‚ilegálním kodexu‘ a já jemu o ‚rozbíjení situace‘ a ‚kompromitování formy‘, a on mně o ‚vedlejší koleji skutečnosti‘ a já jemu o ‚osvobuzující kakofonii‘“ (D 240). Možná tedy stojí za to, oslabit příliš velkolepé chápání Schulzovy tvorby, k čemuž napomáhal tragický osud autora a do-těrnost sakrální symboliky.

Zdzisław Łapiński říká: „To, co činí Gombrowicze výjimečným (agnosticismus a s nedůvěrou užívaná sakrální symbolika, spojování tragičnosti s fraškou, různorodost erotiky, agresivní vystupování protagonistů, „mezilidská“ koncepce osoby a literárního díla, pochybování o poznávacích možnostech prózy, upoutání pozornosti narácí, všudypřítomnost parodie a důležitost autobiografických dat) současně definuje postmodernismus“. Nerad bych byl obviněn ze snadného podléhání módě, ale je zřejmě dosti zarážející, že vše, co zde bylo řečeno – kromě úvah o mezilidské koncepci osoby – lze stejně úspěšně aplikovat i na Schulze.

Především se to týká Lyotardovy definice postmodernistického problému „představit nepředstavitelné“. Je třeba připomenout, že schulzovský postulát, jak číst *Knihu*, je opravdu postulátem, může tedy být mylně pochopen, podceňován a je s nedůvěrou přijímán čtenářem. Jinými slovy, místo hledání „univerzálního smyslu“ – „staré kosmologie to vyjadřovaly výrokem, že na počátku bylo slovo“ (P 335) – je potřeba zdůraznit jeho absenci, částečnost nebo iluzornost. Neboť tento druhý způsob hermeneutického jednání je uznáním Schulzových povídek jako svědectví „zapomenutí na sacrum“. Tyto dvě varianty četby jsou, podle mne, rovnocenné a odpovídají dvěma stranám Schulzova díla, které existuje jako jednota protikladů. Možná, že toto napětí uvádí do chodu představitost spisovatele. Kdybychom měli k těmto úvahám dodat, že – jak to kdysi dokázal Ryszard Nycz – autor esejů *Ziemia Ulro (Země Ulro)* je takzvaně „postmoderní formou a moderní obsahem“, rýsuje se zajímavá perspektiva pohledu na Gombrowicze, Miłosze, Schulze, a jistě také Witkacyho a Leśmiana, jako na polské představitele postmodernismu *avant la lettre*. Nalézt skryté a přece nesporné příbuznosti. Někdo řekne, že je to termín nešikovný, nejednoznačný. Jistě ano. Nebylo by však třeba celý tento problém přinejmenším promyslet?

přeložila Petra Zavřelová (1973, polonistka)

Poznámky:

¹ Citáty a výroky Bruna Schulze a Witolda Gombrowicze pocházejí z následujících děl: D – Gombrowicz W.: *Deník III.* (1961–1966), přel. H. Stachová, Praha, 1994; Gombrowicz W.: V – *Varia*, Instytut Literacki, Paříž, 1973; P – Schulz B.: *Proza (Próza)*, Krakov, 1973; KD – Schulz B.: *Księga listów (Kniha dopisů)*, Krakov, 1975; P – Schulz B.: *Opowiadania. Wybór esejów i listów (Povídky. Výbor esejů a dopisů)*, zprac. J. Jarzębski, Biblioteka Narodowa, Vratislav, 1989.

Aleksander Fiut (1945), polský literární vědec, kritik. Ukázka je z knihy *připravené k vydání v nakladatelství Votobia*

Brno, 1999 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

Brno, 1999 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

Bude Václav Klaus českým Haiderem?

Jakub Dürr

Považovat dnes Václava Klause za politika Sládkova či Grebeníčkovy typu je stále ještě nefér. Sledujeme-li ale vývoj Klausovy rétoriky a změnu akcentů v jeho politickém vystupování minimálně poslední tři roky, můžeme tvrdit, že se pohybuje na hranici politického extremismu. Stalo se tak nejednou, vědomě a za souhlasného přitakávání celé ODS.

Nekritická podpora vůdce (a současné šéfidologa a imagemakera) je jedním z rysů politických stran, v nichž takřka neprobíhá žádná diskuse a kde chybí sebereflexe. Samostatnou kapitolou jsou užívané „politické“ prostředky. Vzpomeňme, jak se Klaus vypořádal s nezávislým kandidátem do Senátu Fischerem: „Za své podnikatelské zájmy lobující populistický pan Fischer rozmařile utrací ve své kampani nevídané milióny. Snad si myslí, že když do římského senátu bylo možné zvolit koně, projde do našeho senátu jeho cestovní kancelář.“ Facka by předsedovi ODS posloužila jako nejlepší argument proti novinář Janu Urbanovi. Před volbami Klaus upozornil na Vladimíra Mlynáře jako na syna bývalého člena politbyra KSČ. Před sedmým projevem na posledním kongresu ODS v Plzni český tisk jen lapidárně shrnul jako styl „proti všem!“, používané výrazy se nezměnily.

Dobrou vizitkou každé demokratické země je konsensuálně vytvářená kontinuita zahraniční politiky. Není například normální bezprostředně po vstupu do NATO odsoudit útoky spojenců na Bělehrad. Není ani normální krátce před volbami na Slovensku deklarovat podporu kandidátovi, s nímž se celá západní Evropa nebaví

a který svou zemi záměrně svedl směrem k východu a na Balkán. Tvrdit, že vstup České republiky do Unie nespěchá a opeřovat tzv. tureckou cestou (J. Zahradil) je ukázkou nezodpovědnosti a hazardu. Na pováženu je obhajoba českých národních zájmů lekce o EU a ekonomice, jimiž Václav Klaus vyvolal úsměv až zděšení účastníků sympózií v Davosu či Bregenzu. Příklady lze uvést, zdá se, bezpočet.

Na sestup Václava Klause a s ním celé ODS do politického suterénu se dá nahlížet dvojí optikou.

Pro samotnou ODS není postupná ztráta přívlastku demokratická či prosystémová (to znamená také v tomto klíčovém období české historie *proevropská*) velkým ohrožením. Stabilní elektorát jí pomůže tuto novou roli unést a vyzdvihne ji ve volbách dostatečně vysoko. Tak jako se tato strana snadno vyrovnala s pozbytím přívlastků protransformační a jediné pravivová poté, co de facto v době své vlády zastavila reformy, neprovedla privatizaci bank, nepomohla zakrnělému kapitálovému trhu, zachovala štedrý sociální systém, udržovala umělou zaměstnanost a preferovala českou cestu privatizace.

Tímto český politický systém neutrpěl – „pravivost“ ODS dostatečně zastoupila Unie svobody, resp. čtyřkoalice. Navíc mnohé kroky současné sociálnědemokratické vlády můžeme označit za středověké či dokonce pravivové. Co by ovšem proměnilo český politický systém jako celek – a to je druhý, závažnější pohled – by byla skutečnost, že příslušnost ODS k zóně politického extremismu by zcela přeskupila systémové póly. Změna povahy poli-

tického systému by vedla k tomu, že voliči KSČM, SPR-RSČ a ODS (tj. téměř 50 %) by podporovali síly, které nesdílejí základní přesvědčení o nutnosti celoevropské integrace. Proti nim by stála stejně početná skupina reprezentovaná ČSSD, KDU-ČSL a US, jejímž společným jmenovatelem je proevropskost a otevřenější politický styl.

Václavu Klausovi role kohouta na provinčním českém dvorku naprosto vyhovuje. Je si vědom toho, že jeho politická důležitost je přímo závislá na zatuchlosti a uzavřenosti tohoto malého prostoru. Jím rozehrávané malicherné partie, které mu na české šachovnici přináší takový úspěch, by podobného efektu nedosáhly v prostředí visegrádské spolupráce, natož pak v rámci Evropské unie. Nechuť k omezení státní suverenity a odvolávání se na národovectví 19. století má ODS dokonce ve svém volebním programu z roku 1998.

Resumé? Nezastaví-li ODS koketování s radikalismem protievropského střihu a bude-li nadále pod vedením svého předsedy upřednostňovat partikulární zájmy na úkor celku a prosazovat tento typ politiky ve vysokých státních funkcích, pak se pro Českou republiku může v očích Bruselu Klaus stát stejným břemenem jako Haider pro Rakousko. ¶

Jakub Dürr (1976) studuje postgraduálně na katedře politologie FF UP v Olomouci.

Z deníku

Rostislav Valušek

Host

Děravý okap nebe
nade mnou
a éter jara z něj
skáp na mě

Mnou tčkat se jal
a linul
po stráni vzhůru
mne vinul

konající číšník
řek mi za tmy:
Tak výjimečný host
je schopen sebe sama
vynést na výhost

21. 4. 1994, Hoffmannova bouda, Krkonoše,
cestou z Bolkova do Temného dolu

Poezie

Vědět co smrt
na jazyku –
a čím povědět to
tichu

1. 11. 1998, cestou z opuštěného a zanedbaného vojenského hřbitova v Černovíře

Bez vína

Na dně srdce houfce trnů
houfují se marnivě
Bez vína svého vojevůdce
necítí se i snění pouhé
Proudění punkevni
nehloubí v srdci sloje
Vzrušení není v něm žádné

Vidíš básni:

I těch pár nudných vteřin
bez vína jsem ti svěřil

20. 1. 1996, když jsem nešel do Garchu

Kolkol (Světový pól)

Měl srdce
a střelku v něm
ta točila se
kolkolem
a Kolkol krev
zpět hnal

Tak střelka v srdci
točila se
(v) dál

25. 2. 1997, 28 dní po operaci, v den 10. narozenin Aničky

Poezie?

Naslouchal tichu
a o stěnu
buzárkem slova chtěl
trefit ozvěnu

Vždy moucha zbylá
tam na echo
mu bzdila

1. 5. 1999

Valušková marnost

Přátelský vánek
se marně pokouší
cifrovat jemně na duši
s vytrhanou podlahou

17. 9. 1999, kdy mi Jirous v Brně na Skleněné louce podepsal svou, tj. Magorovu vanitas ¶

Rostislav Valušek je farářem Církve československé husitské redaktorem Scripta.

Dvojí interpretace a jiné básně

Jan Novotný

Dvojí interpretace

Profesor A:
Hérakleitos trpěl průjmem,
Parmenidés zácpu,
do své filosofie to
přirozeně nacpou.

Profesor B:
Ne – měl Hérakleitos zácpu,
Parmenidés průjem,
přáli si, by aspoň vesmír
prost byl jejich újem.

Přednosti vědeckého světonázoru

Když s nebe padá letadlo,
života zbývá nenadlo-
uho a každá duše mohu-
tně si hledá cestu k Bohu.

Jen Bedřicha neopouští
pohoda.
Ví, poznaná nutnost že je
svoboda.

Věčné dilema

Chvátaje do náručí hetér,
cítím se absolutním deter-
ministou. Od nich domů jdu-li,
věřím zas ve svobodnou vůli.

Hostina mudrců

Nad pečení, nad vínem
sedí Berkeley s Leninem.

Milý Žorži, jak to přijde,
že se stále držíš ide-
alismu, vždyť tvrdíš je
jíst a pít jen ideje.

Vladimíre Iljiči,
já se raději živím či-
stou ideou nežli potra-
vou, jež bývá často otrá...

Lenin do řeči mu vpad:
No v idejích – tože jad.

Skrytá motivace

Když mám k obědu mít vepře,
vždy se ve mně cosi vzepře.
Vepř je totiž, příteli,
zvíře velmi inteli-

gentní. Proto asi René
hlásal o zvířatech, že ne-
rozumí a necítí,
aby je moh pozřítí.

Pes ho kousl do nohy.

Univerzální princip

Praví princip komplementa-
rity, že je věrná jen ta,
jež na krásy žebříčku
nedosáhne na příčku.

Stejný princip zní i v senten-
ci, že moudrý bývá jen ten,
kdo nesedí nejvýše.
To vládní tisk nepíše.

Otázky světovému duchu

Volám k nebi v horském vzduchu:

Heglův absolutní duchu,
co budeš dál dělat, když
se sebeuvědomíš?

Až se sebeuvědomím plně,
budu slastně spočívat v svém mlně.

Nepřijde ti to však za čas stejně,
jako bys měl věčně šlapat v mlejně?

No tak se dám na Nietzscheho
a začnu zas od ničeho.

Přízrak Epimenidův

Logických Katonů výhrůžně roj mum-
lal: V řeči vyhni se mlhavým pojmům!

Nemohu, pánové, ztajit svůj dojem,
že patří mezi ně „mlhavý pojem“.

Café do Brasil (jitřní impromptu)

Igor Bratož

Začátky, čtenářská žádostivost začátků.
Ostatní není důležité. Osudovost začátků,
začátků, začátků. – Den začal docela pěkně.
7:12. Povzbudivě. Ptáci se ozývají už
nejmíň hodinu a půl, možná i ze spaní.
Začátky. Propast začátků. Autorova plura-
lis modestiae. Vyhovme žádostivosti.

Campos Elíseos, nejchudší *favela* ve far-
nosti Noossa Senhora do Pilar, která je nej-
chudší farností v biskupství Duque de Caxi-
os, které je nejchudším biskupstvím v kraji
Rio de Janeiro, tone v blatech letních lijá-
ků. Z mlhavého ranního šera, v němž dřepí
na tucet chudých chatrčí, vedou k jediné
zpevněné stezce, jež se vine vesnicí, úzké
dřevěné lávky. Po jedné z nich kráčí Joao
Antônio. Jako všichni muži z vesnice vstá-
vá záhy. Každý den ve čtyři ráno je rozko-
draný vlak, který vládá už nenový zakou-
pila roku 1937 od Němců, odváží do práce
do osmdesát kilometrů vzdáleného Ria.

Práce ve skladištích kávy ubíjí. Mzda je
směšně nízká; čas ukázal, že je ta práce
rezervována pro *o povo de Deus* – temný
pronárod se zkamenělým běsem v očích,
který se den co den přihrne do velikého
města a rozprchne se po jeho dušných
předměstích. Někteří jim bez škodolibé
ironie říkají *desaparecidos*, a nejsou daleko
od pravdy.

Joao Antônio přenáší na ohnutém hřbe-
tu pytle mezi kroutivě popojíždějícími vy-
sokozdvíhacími vozíky a skládá je na dřevě-
né podstavce. O deváté se pytle zdají
dvakrát tak těžké; jako by se každá kapka
potu, kterou vpije hrubá pytlovina, z níž
se do slunce třpytí velká písmena CAFÉ
DO BRASIL, změnila v pytlí v olovo.

Ostatní není důležité...

Poblázněný vysokozdvíhací vozík udělá z
Joaa Antónia ztětženou hmotu tmavých
svalů; zakrvácený pytel nalodí na parník,
urvané ocelové lano usmrtí při plavbě Ola-
fa, jednoho z lodních skladníků, jeho udi-

vený pohled se dál strnule upírá ve výřez
nebe, jež je vidět z podpalubí; mrtvola
zůstane ležet na podruhé zakrváceném
pytlí s nápisem CAFÉ DO BRASIL; v Mar-
seilles pytel s krvavou skvrnou přeloží do
podlouhlého břicha těžkého nákladáku
s matně svítícím čumákem, z něhož se
šklebí písmena MACK, který pak na dál-
nici, v řetězové srážce k nepoznání rozmač-
ká světlefialově pomalovanou Dianu a její
mladou řidičku Josainettu, jež se ve své
poslední noci poprvé milovala se sličným
spolužákem Jaquesem, tovar přesto dodají
do pražírny v Miláně – zakrvácený pytel
s nápisem CAFÉ DO BRASIL je v jednom
okamžiku příliš těžký pro předdělníka
Luciana, který je přinucen upražnit společ-
ně se stále vonnějším zrním, káva se ocit-
ne v kilogramových sáčcích s nápisem
CAFÉ DO BRASIL; objednané množství
dodají prodejně signor Arnalda Contiho
v Gorici; jeho okouzující dcerka Adelina –
jinak energická řidička červené vespy mu
v obchodě vypomáhá, při rozmísťování
sáčků na vysokých poličkách nešťastně
spadne a zůstane ležet s prasklou lebeční
kostí, s prasklou páteří, s prasklou nití ži-
vota a se sáčkem s nápisem CAFÉ DO
BRASIL v nepřirozeně pokrčené ruce.

7:12. Ze sáčků s nápisem CAFÉ DO BRA-
SIL jsem vysypal do kávomlýnku a umlel
přibližně dvě stě padesát tmavých zrněk,
což bude stačit na tři nebo čtyři šálky. Ještě
než se voda v kastrůlku začala vařit, přelél
jsem v myslí krvavou cestu voňavých ska-
rabečků a teď, když šálek s opojným obsa-
hem, jemuž jsem přidal trochu mléka, stojí
na stole a je 7:15, sám sebe se zmateně ptám,
mám-li kávu přese všechno vypít – jakože
ostatní není důležité – a začít den psaním
krásných krátkých příběhů.

přeložil František Benhart

Igor Bratož (1961) – slovinský novinář, žije v Lublani

Brno, 1999 (z cyklu *Ecce homo*)

Skupina 42 a potom

S Jiřinou Haukovou hovoří Leszek Engelking

Četl jsem přednedávnem vaše nové básně v Literárních novinách...

Ano, pořád píšete dost pilně poezii. Nevím, jak se to dá definovat, je to skoro tak trošku do surrealismu... Píšete teď takové divné básně. Ani nevím, co vám mám o tom říct. Takové záhadné.

Budu se těšit na vaše nové knížky.

Měly vyjít moje sebrané spisy, ale nikdo na to nemá peníze. Je tady krize. Stejně jsou potíže s manželovými knížkami, to nemáte ponětí.

Zajímá mě, jak to bylo s vaším vstupem do Skupiny 42, vaše první sbírka vlastně ještě není „skupinová“...

Víte, já jsem z Přerova, já nejsem z Prahy.

Ano, to vím.

Dostala jsem se do Prahy vlastně s pomocí Františka Halase. Poslala jsem mu verše a on mě tehdy vybídl, abych přijela za ním do Prahy. Přijela jsem, byla jsem u něho v Orbisu, tam mě přivítal velice přátelsky, říkal mi, že je s mými básněmi velice spokojený, ale že už nedělá „mladé básníky“, tu edici u Vilímka. Poslal mě k Vilímkovi za doktorem Fučíkem a doktor Fučík to vzal a vydal moji první knížku. A tím jsem se dostala do Prahy a náhodou jsem přišla právě na výstavu Skupiny 42. Takže jsem

tam nebyla od začátku. Byla jsem tou výstavou nadšená a napsala jsem tehdy báseň pro Františka Hudečka. Přinesla jsem mu ji do bytu a on se divil, že nějaká dívka o něm napsala báseň. Líbilo se mu to a dal mi něco ze svých obrazů. Tak jsem se vlastně dostala do Skupiny.

Takže u zrodu jste nebyla.

Ne. Skupina vznikla v roce 1942, já jsem přišla do Prahy až roku 1943, šla jsem na tu výstavu, a jak jsem vám řekla, tak to dopadlo. Pak mě Chaloupecký s Kotalíkem přijali do Skupiny.

Takže po vás tam ze spisovatelů přišel už jenom Hanč?

Po mně přišel už jenom Hanč. Ale ten moc za Skupinou nechodil. Ani se na něho dobře nepamatuju. On byl takový velice samostatný. Dokonce Skupinou pohrdal. No a potom v patačtyřicátém roce se Skupina začala rozpadat, každý chtěl jít svým směrem a dělat svou práci. Skupina se totiž nescházela proto, aby se mluvilo o válce, ale aby se mluvilo o umění. To byla zásada. Takže na všech schůzkách se mluvilo o umění. Když v patačtyřicátém chtěl každý jít svým směrem, manžel říkal, že tím už funkce Skupiny skončila. On sám začal dělat ča-

sopis Listy. věnoval se filosofii, literatuře a výtvarnému umění. Ještě jsme se občas scházeli, definitivně se Skupina rozešla v roce 1948. Blatný zůstal v Anglii, Hanč psal do šuplíku, já jsem psala taky do šuplíku...

Důvody rozchodu jsou známé. Jak to vypadalo zblízka?

Nevím už, kde jsme se to sešli, to už si nepamatuju, a Gross tehdy vstal a řekl nám: „Kluci, dejte si pozor!“ To byla taková výhrůžka. Tehdy dělal komunistu. A tím to zhaslo, Skupina se rozešla.

Členové souhlasili?

Každý šel po svém.

Jak to vlastně vypadalo před tím, za války?

Pokaždé byla schůzka u někoho v ateliéru. Prohlížely se nové věci, potom se diskutovalo. Hlavně o tom, co kdo má nového.

Četly se básně?

Ano, taky.

Pokud jde o program, základem byl Chaloupeckého článek Svět, v němž žijeme. Všichni to přijali, nebo se program pod vlivem členů nějak vyvíjel?

Svět, v němž žijeme... Ten článek vyšel v časopise E. F. Buriana. Hlavně se ho chytil Kolář, Gross... Město, městská periferie. To byla jejich témata. Kolářova a Grosseva hlavně, Hudečkova částečně... No, to je Noční chodec, Hudeček...

Vy, jako členka Skupiny, jste cítila, že dodržíte program?

Členy Skupiny jsme byli Blatný, Kainar a já. Všichni z venkova. Chaloupecký to celkově dost ovlivňoval, ale nikoho nepřiměl, aby se psalo jen o městě, aby se přísně dodržovaly jen jeho zásady. Když to byla dobrá poezie... Blatného vlastně přivedl do Skupiny Chaloupecký.

Blatného poezie se ovšem v době jeho členství ve Skupině proměnila hodně!

Ano, změnila se. Ale ne proto, že by musel dodržovat nějaké Chaloupeckého teorie nebo psát o městě. Každý šel vlastní cestou. Já jsem napsala Cizí pokoj. Vlastně to byla taky městská atmosféra. Ale každý to dělal po svém.

Zůstalo ve vás po roce 1948 něco z programu Skupiny 42?

Ne. To už byla padesátá léta, nikdo z nás nemohl publikovat. Já jsem se snažila přírodními symboly vyjádřit politickou situaci té doby. To byla sbírka Oheň ve sněhu. Děň v přírodě jako symbol politický. Pak jsem se z toho přírodního symbolismu dostala do takového realismu. A potom jsem se pomalu dostávala do... nechci říci abstrakce, ale nic jiného mě teď nenapadá.

Takže tehdy už byl pro vás program Skupiny 42 minulostí?

Jo. Každý byl uzavřený sám v sobě. Každý seděl ve svém bytě a dělal.

Váš kontakt se Skupinou tedy začal výstavou a básní. Bylo to časté, že by výtvarné umění ovlivnilo básně a básně výtvarné dílo?

Něco vám ukážu. Patronem Skupiny byl malíř František Janoušek, surrealist, manžel o něm napsal monografii, která vyšla teprve roku 1991. Tady visí jeho věc. A tady je Kolářova báseň věnovaná Janouškovi.

Tady [ukazuje na zeď pokoje] je Hudeček, tady je Gross, tady Lhoták, tady Kotík, tady Smetana.

Aha, právě si vybavuji Kolářovy básně o Hudečkovi, Grossevi a Lhotákovi. Také Blatný se v básních zmiňuje o těchto výtvarnících, ale až v pozdějších obdobích... Ačkoliv vlastně v knize Tento večer je báseň Obrazy Kamila Lhotáka.

Výtvarníci ovlivňovali poezii.

A opačně? Básníci výtvarná díla?

No, to si nevzpomínám.

V období, kdy se Skupina stala Skupinou, její členové už ve svém díle surrealismus vlastně překonali. Nebo tam něco zůstalo?

Jak jste viděl, Skupina začínala surrealisticky. Potom se ta tematika začala přesunovat do reality.

A vlastně to bylo úplně antisurrealistické...

Jo.

Mám ale dojem, že i v pozdějších věcech z toho surrealismu něco zůstalo.

No, zůstalo. U Grosse, u Hudečka zcela určitě zůstalo.

Jedni členové tvořili jádro Skupiny, zatímco jiní byli tak trošku na okraji, ne?

Někteří byli mimo Prahu. Takže byli na okraji.

Prostě z geografických důvodů?

Asi, nejspíš. Manžel ale jezdil hodně do Brna, občas jsme tam jezdili spolu.

Jak jste se, když Skupina skončila, dívali na ty členy, kteří dělali politickou kariéru?

Prostě – nestýkali jsme se s nimi. Kainar bohužel začal kolaborovat.

Kainar byl ovšem trošku komunistou už dřív, za války, ne?

Ne, nebyl. On byl podivný člověk, takový, jak bych vám to pověděla... To byl opak Koláře. Byl dosti plachý a přitom zbabělý, hodně zbabělý. Ale ta jeho první sbírka, ta je výborná. A Nové mýty.

Vy jste studovala angličtinu. Nabízí se tedy otázka po vlivu angloamerické literatury na Skupinu.

Bylo toho hodně. My jsme s manželem přeložili Eliotovu Pustou zemi. Kolář překládal s Kotalíkem Sandburga a s Urbánkem Whitmana a Masterse, já jsem překládala americké básníky, ale to vyšlo jenom po časopisech.

Takže nějaký zvláštní zájem právě o angloamerickou oblast byl ve Skupině uvědomělý?

Ano. To tehdy nikdo vůbec neznal. Téměř se to nepřekládalo. Pro Skupinu byla tato literatura důležitá. Blatný se přece zajímal o Langstona Hughese. Myslím si, že moje pozdější poezie byla tak trochu ovlivněná Williamem Carlosem Williamsem, kterého jsem překládala.

Mnohokrát vám děkuji za rozhovor.

Praha, 9. 11. 1997

fotografie: Evžen Sobek

Rozhovor vznikl v rámci autorova dlouhodobého výzkumu dějin Skupiny 42 a tvorby jejích členů.

Jan Šimsa: evangelík, který má od dětství rád svaté

Václav Burian

Čeští evangelíci, to je menšina v menšině. Praktikujících křesťanů je v Česku menšina, a z těch většinu tvoří katolíci. Když se tedy řekne církev, křesťanství, myslí se katolická církev. Leze vám to na nervy hodně?

Mně to neleze na nervy vůbec. Byl jsem vychován v tom, že i menšina může mít pro společnost, pro národ význam, třebaže je malá.

Můj tatínek ostatně vystoupil sice z katolické církve už po první válce, ale později napsal, že katolictví mu zůstalo duchovním domovem. Díky tomu, že v dětství chodil ministrovat a v mládí se dokonce připravoval na cestu katolického kněze, znal velmi dobře svaté. Byli jsme vychováni v úctě nejen ke svatému Václavu, ale tatínek měl rád zvláště svatého Vojtěcha. Nedávno se připomínalo svato-vojtěšské milénium, a mně je to všecko důvěrně známé z dětství.

Takže kult světců se vám – na rozdíl od mnoha jiných evangelíků – neprotiví?

Mně to vůbec protivně není, naopak. Míval jsem takové dětské sny o Pražském Jezulátku, které se přece spojuje s neobyčejnou katolicko-barokní nádherou! To spíš maminka mě později učila kritičnosti k přezdobeným kostelům. A dnes moudří katolíci kněží osvobozují barokní architekturu, aby vynikla.

Cyrila a Metoděje jsem považoval za slovanské věrozvěsty, vůbec jsem je, abych tak řekl, nepovažoval za katolíky, prostě za naše věrozvěsty. (smích)

Jestli tomu dobře rozumím, váš otec opustil katolickou církev, ale neodnesl si traumata, která by mu bránila v ekumenickém citění...

Zřejmě to byl přímo tatínkův záměr, abychom si vážili svatých. On měl ostatně tak vyhraněné ekumenické citění, že již na začátku války psal, že dneska je potřeba, abychom k ekumenické rodině počítali i Židy s jejich synagogami.

Stihl si to ještě teologicky zdůvodnit, nebo to byla hlavně reakce na hroznou dobu, potřeba solidarity se Židy?

Asi obojí. Respektoval, že patříme ke starozákonnímu biblickému lidu. Takže vždycky pocit sounáležitosti se Židy měl a dost proslul jako nepřítel antisemitismu. Vzpomínám si, že za okupace se zastal starší ženy, Židovky, která už tehdy – podle příkazu nacistů – měla našitou žlutou hvězdu. Nějaký důstojník wehrmachtu ji urážel.

Jaké to mělo pro vašeho otce následky?

Tehdy měl štěstí. Byl předveden, zjištěn, ale neměl z toho velkou nepříjemnost, poněvadž policejní úředník uznal, že onen důstojník překročil meze slušného chování.

Takže pro vašeho otce byli Židé staršími bratry ve víře, jak se dnes rádo říká?

To určitě, určitě také. V předmluvě ke Kierkegaardovi, kterého překládal, vysvět-

loval, proč nemůžeme nic ze Starého zákona opustit. Nemluvil ovšem o starších bratřech, prostě chápal Židy jako bratry, jako „naše lidi“.

V jaké kondici Českobratrskou církev evangelickou zastihly nové svobodné poměry?

Mám pocit, že v dost pokleslé. Byla v poměrně dobré kondici asi tak do roku 1972. Když ovšem byli na začátku sedmdesátých let zatčeni Ladislav Hejdaňek, Jan Dus a další lidé z naší církve, její představitelé se polekali. Došlo k rozdělení. Ve vedení byli dobří lidé, kteří ale situaci nezvládli.

Poměry se zhoršovaly a po roce 1977, po vzniku Charty 77, už skončila i polemika uvnitř církve. Těch pět let před tím ještě nějaká výměna názorů mezi námi a představiteli církve existovala. Dochovala se spousta všelijakých traktátů a dopisů z obou stran.

Mluvíme o sporech mezi vedením vaší církve a známými teology a kazateli. Jak ale vypadala takzvaná normalizace po Pražském jaru v jednotlivých sborech?

Sbory byly poněkud oslabeny, ale ne zase příliš. Perzekuce se zaměřila na jednotlivé osoby, ale prostší věřící nechali být na pokoji. V padesátých a šedesátých letech to bylo jiné. Můj švagr – učitel například nesměl učit od roku 1959 až do roku 1967. Po roce 1968 ho ze školství nevyhodili, i když se netajil tím, že je křesťan. Církev jako celek už netrpěla zvláštní perzekucí. Samozřejmě že s celou společností trpěla nesvobodou... Naše děti nesměly studovat, ale snad ani ne proto, že byly dětmi faráře, ale proto, že byly dětmi chartisty.

Jak jsou na tom venkovské evangelické sbory dnes? Páter profesor Tomáš Halík mluví o tom, že česká katolická církev se snad bude muset rozloučit s tradiční strukturou farností, protože kněží vymírají, věřících ubývá...

To je představa pražského katolíka, já jsem ten pocit nikdy neměl. Dám vám příklad. Nedaleko evangelického sboru, kde jsem strávil dvanáct let, je vesnice Zvole s nádherným katolickým barokním kostelem. Po válce tam chodilo pět babek – podle slov varhaníka tak nahlučlých, že jim nevadilo, když hraje na harmonium falešně. Pak jsem tam zavítal v polovině šedesátých let – a v kostele bylo v neděli dvakrát dvě stě lidí, konaly se dvoje bohoslužby! Tak se situace změnila.

Totéž prožily evangelické sbory, když se postupně vzpamatovaly z rozvratu způsobeného překotnou kolektivizací. Po osmašedesátém roce už problém náboženské nesvobody nehrál na venkově skoro žádnou roli. Říkám: skoro. Takže situaci venkovských evangelických sborů, ale i katolických farností vidím přinejmenším jako otevřenou.

Evangelické sbory jsou v Česku hlavně v tradičně chudších oblastech...

Ano, některé sbory se vylidňují. To, co zbylo ze zemědělských družstev, často ži-

voří, lidé žijí v poměrně chudobě. Víte, lidé na venkově si na družstva zvykli, a zvláště po osmašedesátém roce, kdy mohli – omezeně a v rámci družstva – podnikat, začali bohatnout. Když se mě někdo ptá, proč tolik lidí na vesnici vzpomíná na socialismus, odpovídám: Ne že by se jim tehdy dařilo lépe, ale byli na ekonomickém vzestupu, zatímco teď jsou na sestupu.

Když Jan Pavel II. kanonizoval roku 1995 Jana Sarkandra, který zahynul z rukou protestantů, zdálo se, že se v české společnosti obnovují historické averze mezi evangelíky a katolíky...

To je dojem čtenářů tisku a problém některých intelektuálů, kterým bylo líto, že nebyl vybrán ke kanonizaci někdo z obecně uznávaných katolických myslitelů, třeba Matěj z Janova, abych uvedl příklad jen tak z hlavy. Sarkander byl přece jen symbolem sporů. Ale běžný člověk o něm mnoho neví. Ovšem s výjimkou města Holešova, kde Jan Sarkander působil, ale tam zase byla už dříve poměrně dobrá ekumenická spolupráce mezi katolíky a evangelíky.

Ted' se naopak zdá, že došlo ke sblížení. Synodní senior vaší církve Pavel Smetana se objevuje v televizi spolu s kardinálem Miloslavem Vlkem. Nezářidka zaujímají společná stanoviska také vůči státu. Jde jen o sblížení ve věcech návratu církevního majetku, nebo jde o víc?

Je to daleko složitější. Rozdíl je samozřejmě už v tom, že my evangelíci nemáme skoro žádné nároky, protože nebyl celkem žádný majetek, který by komunisté mohli zabavit. Pokud jde o půdu, u nás by mohla být řeč asi o 430 hektarech, což je ve srovnání s někdejší katolickým pozemkovým vlastnictvím drobnost.

Náš synodní senior má ale své jednání promyšleno. Obává se, aby – tak jako po komunistickém převratu v roce 1948 – nebyly církve ve vztahu ke státu rozděleny. Je to bolestné, ale tehdejší představitel naší církve Josef L. Hromádka veřejně kritizoval kardinála Josefa Berana, když ten už byl velmi pronásledován.

Dnes ale církve nejednají s totalitním státem.

Samozřejmě, ale poučení z historie má stejný smysl. Snažíme se prostě jednat tak, aby nedošlo k žádné diskrepanci mezi postupem naší církve a katolíků, i když pohled našeho synodního seniora je trochu jiný

V čem?

Domnívá se, že by bylo potřeba oddělit otázku majetků a jejich vracení od vlastního rozhovoru o postavení církve ve státě: mají mít veřejnoprávní, nebo soukromoprávní charakter? Mají mít od státu nějaký úkol? Má být odluha církve od státu?

Nedávno se církve ohradily proti účasti komunistického poslance v poradní komisi ministra kultury...

O tom jsem mluvil s katolickým biskupem Václavem Malým i naším synodním

seniorem Pavlem Smetanou. Názorově jsem se s nimi v tomhle rozešel. Označil jsem za hrubé politikum odmítat mluvit s nějakou politickou stranou, nebo jinou doporučovat. Řekl jsem, že to by nakonec znamenalo odmítnout i křesťanskou demokracii (KDU-ČSL), která přežila jako satelit KSČ, i když se mezitím změnila. V tom s nimi nesouhlasím, třebaže Václav Malý je můj přítel z opozice, a když mně nemohl předložit k políbení biskupský prsten, tak jsem ho políbil na tvář, aby mu to nebylo líto. (smích)

Část takzvané podzemní katolické církve nebyla dosud zcela integrována s tou částí, která působila za minulého režimu oficiálně. Zdá se, že jakási roztržka zůstane nadlouho. V Českobratrské církvi evangelické to asi není tak složité, už jen pro jiné chápání kněžství, svěcení, apoštolské posloupnosti. Ve vaší církvi se tedy už rozštěpení, které nastalo po roce 1968, zacelilo?

Celkem ano, protože rozdíly neměly tak vyostřený charakter. Ovšem ne všichni faráři, kteří léta neměli státní souhlas, se vrátili do církevní služby. Někteří se stali starosty, jiní šli do státní služby, i na vnějšku. Asi dvacet lidí se už nevrátilo, a velmi toho lituji.

Ale ne že by je vlastní církev vypuzovala?

Ona je nevypuzovala, ale taky o ně nijak zvlášť nestála. Přece jen se na nás dívali jako na radikální proud.

Pronikavě se ale změnila tvář naší teologické fakulty, kam byli tři chartisté – filozofové a teologové přijati poměrně rychle. Myslím, že jsou dost populární mezi studenty, zvláště Milan Balabán – ten když nesměl legálně působit jako duchovní ani přednášet, pracoval u pražských kanalizací. Je to výborný hebraista, znalec kabaly a judaistiky vůbec.

Aspoň několik českých katolíků – odpůrců komunistického režimu je známo i za hranicemi. Méně se ví, jak významný proud v československé Chartě 77 představovali protestantští duchovní a teologové. Jedním z nich je farář Českobratrské církve evangelické Jan Šimsa (nar. 2. října 1929 v Praze). O státní souhlas, potřebný v socialistickém Československu k duchovnímu působení, přišel už roku 1973. Když po dalších čtyřech letech podepsal Chartu 77, dočkal se dalšího pronásledování a byl i odsouzen na osm měsíců do vězení. Po sametové revoluci už žádnou farnost nepřevzal, práci ve vlastní církvi se však věnuje; působí také jako publicista a redaktor. Žije v Brně.

Šimsa zbožnost, ale i odvahu k nonkonformitě nejspíš zdědil. Jeho otec Jaroslav, před válkou činitel YMCA, jako účastník odboje prošel několika nacistickými věznicemi a koncentračními tábory. Zemřel roku 1945 v Dachau, kde se nakazil tyfem od židovského chlapce, o něhož pečoval.

Zapsáno časně ráno řečí nevázanou

Czesław Miłosz

Rady

Na místě mladých básníků
(místě vysokém, cokoliv ať soudí generace)
bych raděj neříkal, že země je snem šilence,
pohádkou nemoudrou, plnou vřavy a vzteku.

Je pravda, nikdy jsem nepřihlížel triumfu spravedlnosti.
Ústa neviných si ničeho nežadají.
A kdo ví, zda korunovaný šašek
s pohárem v ruce, řvoucí, že božstvo mu přeje,
protože tolik a tolik otrávil, stál, oslepil,
by nedojal diváky – že je tak mírný.

Bůh nerozmnožuje ctnostným majetek v ovcích a velbloudech
a neodnímá nic za vraždu a křivopřísežnictví.
Ukryval se tak dlouho, že se zapomnělo, jak se zjevil
v keři ohnivém a v prsou židovského mládence
připraveného trpět za všechny, kteří byli a budou.

Není jisto, zda Ananké vyhlídí svou hodinu,
aby odplácela jak náleží pýchu a bezuzdnost.

Člověku se podařilo dát na srozuměnou,
že žije-li, tedy jen z milosti mocných.
Ať se tedy zabývá pitím kávy a lovem motýlů.
Kdo miluje Republiku, tomu utnou ruku.

A přece patří Zemi třebaš neveliký cit.
Ne že bych bral příliš vážně útechy přírody
a barokní rekvizity, Lunu, buclatá oblaka
(ačkoliv když střemchy kvetou nad Wilijí, je to krásný čas).
Ne, radil bych spíše dál od přírody,
od umíněných obrazů nekonečného prostoru,
nekonečného času, od slimáků otrávených
na stezce v zahradě jak naše armády.

Je velmi mnoho smrti, a proto cit
k copům, barevným sukním ve větru,
papírovým lodičkám ne trvalejším, než my jsme...
Montgeron 1959

Zakletí

Krásný je lidský rozum a nepřemožitelný.
Ani mříž ani drát ani stoupa na knihy
ani rozsudek vyhnanství nezmohou proti němu nic.
On ustavuje v jazyce obecné ideje

a vede nám ruku, takže píšeme s velkým písmenem
Pravda s Spravedlnost, ale s malým lež a křivda.
On nad to, co jest, vyzvedá, co býti má,
nepřítel zoufalství, přítel naděje.
On nezná Žida ani Řeka, otroka ani pána
a do správy nám dává společné hospodářství světa.
On z mrzké vřavy trýzněných výrazů
zachraňuje slova přísná a jasná.
On nám říká, že všechno je stále nové pod sluncem,
otvírá ztuhlou dlaň toho, co již bylo.
Krásná a velice mladá je Filo-Sofie
a v souřčenství s ní poezie ve službách Dobrého.
Příroda sotva včera slavila jejich narození,
zprávu o tom přinesli horám jednorozec a ozvěna.
Slavné bude jejich přátelství, jejich čas nemá hranic.
Jejich nepřátelé se vydali zničení.

Berkeley 1968

Ars poetica?

Vždycky jsem toužil po formě nosnější,
která by nebyla příliš poezií, ani příliš prózou
a dovolila by porozumění, aniž by kohokoliv,
autora či čtenáře, vystavovala mukám vyššího řádu.

Je v samé podstatě poezie něco neslušného:
opouští nás věc, o které jsme nevěděli, že v nás je,
pomrkáváme tedy, jako by z nás vyskočil tygr
a ohonem se šlehaje po bocích stanul ve světle.

Proto se správně říká, že poezii diktuje daimonion,
i když přehnané je tvrzení, že určitě jde o anděla.
Těžko pochopit, odkud se bere ta pýcha básníků,
když nejednou je jim hanba, neboť jejich slabost je
zřejmá.

Který rozumný člověk by chtěl být říší démonů,
kteří se v něm chovají jako doma, hovoří množstvím
jazyků,
a jako by neměli dost na tom, že mu ukradli ústa
a ruku,
pokoušejí se pro své pohodlí měnit jeho osud?

Poněvadž chorobné se dnes cení,
může si někdo myslet, že jen žertují
nebo že jsem objevil ještě další způsob,
jak vychvalovat Umění pomocí ironie.

Byl čas, kdy se četly jen moudré knihy,
pomáhající snášet bolest a neštěstí.
To přece není totéž co nahlížet do tisíce
děl pocházejících přímo z psychiatrické kliniky.

A přece je svět jiný, než se nám zdá,
a my jsme jiní než ve svém blouznění.
Lidé zachovávají tedy mlčenlivou slušnost,
získávajíce tak úctu příbuzných a sousedů.

To je užitek z poezie, že nám připomíná,
jak těžké je zůstat stále touž osobou,
neboť náš dům je otevřen, ve dveřích není klíč
a neviditelní hosté vcházejí a odcházejí.

Co tu povídám, poezie ovšem není,
neboť básně smíme psát zřídka a neochotně,
pod nesnesitelným nátlakem a jenom s nadějí,
že jsme nástroji dobrých, nikoliv zlých duchů.

Berkeley 1968

Tvůj hlas

Proklínej smrt. Nespravedlivě je nám určena.
Pros bohy, ať dají snadné umírání.
Kdo jsi, ta trocha ambicí, žádostivosti a snů,
nezaslужuje za trest příliš dlouho agonii.
Nevím jen, co můžeš udělat, sám, se smrtí jiných,
děti v požářišti, žen bitých olovem, osleplých vojáků,
která trvá mnoho dní, zde, vedle tebe.
Bez přístřeší je tvůj soucit, němé tvé slovo,
a bojíš se rozsudku za to, žes nic nemohl.

Berkeley 1968

Vyšší argumenty ve prospěch disciplíny, pronesené v Radě Všeobecného státu roku 2068

Vyzýváme k disciplíně a neočekáváme potlesk.
Jejich potlesk totiž nepotřebujeme.
Loajálním občanům zaručujeme péči
a nežádáme za to nic kromě poslušnosti.
Vzhledem k mnoha zkušenostem současně
vyjadřujeme naději, že lidé ocení,
jak velice se liší správnost námi nastoupené linie
od jejich nerozumných předpokladů a tužeb.
Směle můžeme říci, že my a nikdo jiný
jsme je zachránili z prázdnoty rozporných mínění,
v níž pravdivé nemá plnou váhu,
protože stejnou váhu má také nepravdivé.
Vyvedli jsme je odtamtud, z té jalové země,
kde každý z nich, sám a sám se svým nevěděním,
meditoval nad smyslem a nesmyslností světa.
Podobně jako jejich svoboda, totiž nahota žen,
jim nechutnal chléb, neboť ho bylo dost v pekařství.
Pod jménem Umění skrývali rozmary své nudy
a každodenní strach z uplývajícího času.
My, nikdo jiný, jsme objevili Zákon zatemnění,
s pochopením, že rozum odkázaný sám na sebe
sahá po posledních věcech, překračuje svou míru.
My, nikdo jiný, jsme objevili Zákon zmenšených cílů,
neboť bída a hořkost jsou nutné podmínky štěstí.
A když dnes, šílení, zlořečí zákazům,
už se bojí, že by mohly zmizet zákazy.
Zákaz jim umožňuje zdání, že jsou větší, než jsou,
andělé, snad giganti, násilím zadrženi v rozletu.
Jejich pravda, a oni to vědí, bývá pravdou jen proti
naší
nebo taky proti našim lžím, což bereme s humorem.
Země pečenných holoubat je vábí a odpuzuje.
Potkali by tam jen nicotu, jinak řečeno: sebe.
Budiž tedy jasně a zřetelně řečeno:
Naše vláda, třebaže tvrdá, není bez jejich souhlasu.
Vždyť podle nových zjištění většina z nich šeptá ze
sna:

Požehnány nechť jsou cenzura a nedostatek.

Berkeley 1968

Brno, 2000 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

Ostrov

Myslí na ten ostrov, chceš-li, oceánská běl, jeskyně obrostlé vínem, pod fialkami zřídla.

Je mi strašně, neboť sotva si sebe pamatují tam, daleko, v jedné z těch vnitrozemských civilizací, od kterých se dlouho pluje temnotou a šelestem icebergů.

Zde prst ukazuje v krystalu meze a hrušně, ohlávku, vahadlo, a tehdy věřím, ano, žil jsem tam kdysi, naučený mravům.

Pláštím si zakrývám hlavu, naslouchaje přílivu, kývám se a lamentuji nad svou hloupostí, třebaže ani jako moudrý bych nedokázal změnit ničí osud.

Nad svou hloupostí tehdy i později i nyní, za kterou bych tak velice chtěl dostat odpuštění.

Berkeley 1967

Když jsem byl malý

Když jsem byl malý a půjčoval jsem si dobrodružné knížky na strmé ulici Malá Pohulanka ve Vilně,

nic, pranic jsem nevěděl o tom, že jednou budu mít syny a jeden z nich bude promlouvat těmito slovy:

„Víš, Indiáni a Eskymáci se nemají rádi, a proto mezi nimi byla pustina, tam nechodili žádní lidé.

A jezero, Wild Lake, to tak pojmenovali v roce 1920, protože tehdy udělali expedici z Fairbanksu proti proudu řeky Yukon a dál podél té řeky, co vytéká z jezera, teď má jméno Wild River.

Od Fickus cabin, kde se dá přistávat, je k jezeru třicet mil přes hory, ale cestami, které vyšlapali medvědi, a to je trochu mrzuté, protože může vylézt grizzly.

Mně bylo podivně, protože jsme šli a šli s Meaderem, až jsem se cítil hrozně unavený, a pořád byl den.

Nemohl jsem pochopit, že v létě nezapadá slunce, a hory byly ohavné, holé, les je jenom níž, u vody.

Fickus, to nevím, jestli zabil bratra a musel utíkat, on říká, že to není pravda, má dobrou log cabin a rýžuje zlato, takové desky, na které se nalévá voda a zlato se zachytí.

Má také všude nastražené pasti, a když chytí vlka, dostane 50 dolarů a ještě 50 dolarů za kůži.

A má letadélko a různá místa, kde může přistávat, a je tam Willy, jeho pomocník, který přijel na Aljašku se ženou, aby tam dělali svou kariéru, ale žena umřela.

Willy je snad otrok, jakoby docela obyčejný člověk, ale sedí a sotva otevře hubu a zas mu klesne, říkají, že má křesťanské vize.

Fickusova žena je Eskymačka ze severu tam od oceánu, ale chtěla by bydlet ve městě, a Fickus jí přiváží bomby s butanem.

Teď vím, že se Fickus a Meader potkali v Bettlesfieldu, a to bylo potom, co mě Meader poslal, abych šel do hor a zavalil Fickusovo letiště stromy a kameny.

– No co, Frede, zavalils mé letiště, řekl Fickus, ale Meader na to: – Však co mají co přijíždět tvoji lovci. A jaksi se dohodli, ale bez velkého přátelství.

Ale než Meader postavil svou chatu u Wild Lake, byl tam už traper, který v zimě neměl nic na práci, a tak četl Bibli, a žil tam mnoho let, takže uměl celou Bibli z paměti.

Potom četl všechny nápisy na plechovkách od konzerv, ale když mu Meader chtěl dát knihy, odmítl, protože knihy jsou ďábelské, a snad měl i pravdu, protože Meader by mu určitě dal svého Nietzscheho.

Přede mnou měl Meader Eskymáka z té vesničky za horama, malý, pět stop, ale na záda vzal víc než já.

Jenomže už po týdnu byl nemocný steskem po domově a Meaderová mu musela každý večer dávat alkohol, protože jinak nemohl usnout.“

Berkeley 1967

Přístup

Tak citlivý na zápach nemocnic a kasáren, na neodvratelnost ponížení,

že bych musel strávit život v korkové cele drkotaje zuby,

dostal jsem od neznámých předků rozvahu a zarputilost, a tak jsem objevil přístup:

rytmické kolébání skládaných slov, opakovaných na ulici, v autobuse, v bufetech, na cestách,

a tím spíše v polospánku ranních hodin, kdy se vědomí vynořuje jak ďábelská hora.

Ale uměl jsem to dělat jenom polsky, v jazyce, kterému nikdo nerozumí, snad jen tvrdohlaví zaměstnanci stadionu ve Wabash nebo Milwaukee.

A kdybych směl nemluvit, neříkal bych nic, protože mi nebylo lhůstojné, že se obracím k nikomu.

Berkeley 1967

Má věrná řečí

Má věrná řečí, sloužil jsem ti.

Každou noc jsem před tebou kladl mističky s barvami, abys měla i břízu i lučního koníka a hýla zachované v mé paměti.

Trvalo to mnoho let.

Bylas mou vlastní, neboť jinou jsem neměl.

Myslel jsem, že budeš také prostřednicí mezi mnou a dobrými lidmi,

ať by jich bylo dvacet, deset,

nebo se ještě nenarodili.

Teď se přiznávám k pochybnostem.

Jsou chvíle, kdy se zdá, že jsem promarnil život.

Vždyť ty jsi řeč podlých,

řeč nerozumných a nenávidějících

sebe snad víc než jiné národy,

řeč konfidentů,

řeč zmatených,

nemocných vlastní nevinností.

Kým však jsem bez tebe.

Jenom scholárem někde v daleké zemi,

a *success*, bez bázně a ponížení.

Nu ano, kým jsem bez tebe.

Filosofem takovým jako každý.

Rozumím, to má být má výchova:

gloriola individuality je odňata,

Hříšníkovi z morality

červený koberec prostírá Velký Chval

a v tutéž dobu laterna magica

vrhá na plátno obrazy lidských a božských muk.

Má věrná řečí,

snad přece jen já tě musím zachraňovat.

Tak budu dál před tebou klást mističky s barvami

jasnými a čistými, je-li to možné,

neboť v neštěstí je potřebný nějaký řád či krása.

Berkeley 1968

Ze sbírky *Miasto bez imienia* (1969, Město beze jména) vybral a přeložil Václav Burian.

Czesław Miłosz (1911) – polský básník, esejista, romanopisec, univerzitní učitel. Laureát Nobelovy ceny za literaturu (1980).

Prostějov, 2000 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

scriptum

Následující čtyři čísla vám zašleme, zaplatíte-li na naši adresu poštovní poukázkou 100 Kč (cena je včetně poštovného). Případný zájem o některé ze starších čísel nám sdělte buď ve „sdělení pro příjemce“ na poukázce, nebo nám napište.

Scriptum, Komenského 10, 772 00 Olomouc
e-mail: scriptum@atlas.cz

inzerce

Prostějov, 1999 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

Z cest po Rakousích

zpráva z cesty Františka Všetického

Henndorf

Na trase Linz-Salzburg, ale kratičko před Salzburgem, leží obec Henndorf. Správněji Henndorf am Wallersee, neboť zmíněné jezero je na dohled. Henndorf má slepici nejen v názvu, ale také ve znaku, proto jsme si jej přezvali na Slepčinec. Přispěla k tomu také situace, byl červenec, parno, jezero poblíž, přijeli jsme k tomu konci, kde bylo dovoleno se koupat a místní Blažková nás nehorázně seřvala. Zkusili jsme to z druhého konce, načerno, a nízká a zarostlá voda v jezeře nás utvrdila v používání názvu Slepčinec. K noclehu jsme se potom odebrali směrem do hor, krajina pod námi byla jako na dlani.

Do Henndorfu jsme však nepřišli za koupáním, ale za Carlem Zuckmayerem, který si zde už roku 1926 koupil starý mlýn Wiesmühl. Po prvním velkém úspěchu, který mu přinesla jeho komedie Veselý vinohrad, se rozhodl pro stav svobodného spisovatele a stáhl se do neznámé salzburšské obce. Když v Německu zvítězili nacisté a svého porýnského rodáka dali na index, Zuckmayerovo sepětí s rakouským prostředím se prohloubilo a rozšířilo. Podal o tom nejedno svědectví ve svých vzpomínkových knížkách, zejména pak v Henndorfské pastorále.

Carl Zuckmayer byl aktivní a nesmlouvavý antifašista. Nesmyslnému prušáckému vojáctví se vysmál už v groteskní komedii Hejtman z Kopníku. Proto když

Hitlerova vojska vpadla i do Rakouska, byl Carl Zuckmayer nucen emigrovat. Nejprve do Švýcarska a později do Spojených států, jejichž občanem se nakonec stal.

V březnu 1938 vpadli hitlerovci do Rakouska, přesto však k nejlustnějšímu rozloučení s Zuckmayerovým dočasným domovem došlo až v roce 1939, kdy ve Vídni ještě proběhla generální zkouška jeho hry Bellmann. K premiéře však už v znacizovaném Rakousku nedošlo. Nepochybně nejen pro osobu autora, ale rovněž pro stěžejní postavu, již byla švédská varianta volnomyšlenkářského Villona.

Wiesmühl v Henndorfu stojí dodnes. Jeho noví majitelé jej propůjčují letním hostům. Stojí poněkud stranou na ulici pojmenované po bývalém slavném majiteli (Carl Zuckmayer Weg).

Řekl jsem výše Slepčinec, ale v Henndorfu, byť nevelikém, žili tři literáti. V minulém století to byl lidový básník Franz Stelzhamer (zemřel 1874), kterému v městečku postavili pomník. Místním rodákem pak byl Johannes Freumbichler, starší vrstevník Carla Zuckmayera. Johannes Freumbichler žil ve značné bídě, byl sice velmi plodný, ale známějším se stal pouze selským románem Philomena Ellenhubová. Jméno Johannese Freumbichlera se v poslední době dostalo do popředí zásluhou jeho vnuka, kterého u sebe vychovával a jako první jej obeznamoval s okolním světem. Tímto vnukem byl Thomas Bern-

hard, který spolu se svým dědem byl častým hostem ve Wiesmühlu. Thomase, jenž vyrůstal v chudíckém prostředí, očekával u Zuckmayerů pravidelně malý zázrak – horká čokoláda se šlehačkou. Po Bernhardově smrti byl jeho statek v Obernathalu přeměněn v literární muzeum, největší místnost je v něm z vnukovy iniciativy věnována právě Johannesi Freumbichlerovi. V čele této místnosti jsou dvě obrovské fotografie, na nichž je Thomas Bernhard spolu se svým dědečkem.

Po druhé světové válce se Carl Zuckmayer vrátil do Evropy, neusídlil se však v Rakousku, ale ve Švýcarsku, kde nakonec v lednu 1977 zemřel. Napsal sice po válce ještě několik her, ale nejúspěšnější byl patrně ve své rozsáhlejší novele Masopustní zpověď, v níž se nostalgicky vrátil nejen do rodného Porýní, ale především do doby před první světovou válkou, kdy byl svět alespoň částečně poklidnější a radostnější. Nebo je to jenom zdání? Je to docela možné, neboť Masopustní zpověď začíná záhadnou vraždou. Čtenáře může uspokojit pouze to, že zavražděn byl ten pravý. A v tom je jedna z podstat humanitářství Carla Zuckmayera.

OK

Městečko Pöchlarn leží na Dunaji v Dolním Rakousku. V únoru 1886 zajela do tohoto městečka ke své ovdovělé matce Romana Kokoschková a povila zde 1. března

svého druhorozeného syna Oskara. Kokoschkův rodný dům na Regensburgerstrasse 29 byl roku 1973, tj. ještě za jeho života, přeměněn na malířovo muzeum. Ve výstavních místnostech převládají reprodukce, pouze v jedné z nich dochází k obměňovaným výstavám autorových grafických listů. V létě 1999, když jsme rodný dům navštívili, byl vystaven cyklus ...já jsem Odysseus. Výtvarná díla a plakáty jsou v podstřeší oživeny běžícím videem, v němž obsáhle vzpomíná Kokoschkova žena Olda, za svobodna Palkovská. Na filmu mne zaujal jeden detail – všichni, včetně jeho manželky, označovali Kokoschku pouze zkratkou, Oskar Kokoschka byl pro ně pouze OK (toto označení převzali z jeho obrazů, jež Kokoschka signoval toliko začátečními písmeny svého jména).

Oskar Kokoschka je hojně zastoupen i v našich galeriích, pražská Národní galerie (ve Veletržním paláci) vystavuje Pohled od Kramářovy vily, Karlův most a protimnichovské Červené vejce. Mne osobně však zaujala čtveřice Kokoschkových obrazů, již vlastní Státní galerie ve Stuttgartu. Patří k nim Dáma s papouškem, Nové tržiště v Amsterdamu, Paní v modrém a portrét dr. Hermanna Schwarzwalda. K sugesci těchto obrazů přispívá nepochybně sousední kontrastní abstrakce, již dominuje komerční Andy Warhol. V této souvislosti třeba zdůraznit, že Oskar Kokoschka byl zapříisáhlým nepřítelem abstraktního umě-

ni. (Vedle Andy Warhola, Hanse Hartunga a podobných vlastní stuttgartská Státní galerie také jednoho Jana Kupeckého, zde je to ovšem Johann Kupecky.)

O Kokoschkovi je známo, že znal zpaměti Shakespeara. Svůj vztah k němu promítl i do své výtvarné práce – Rakouský kulturní institut v Praze vystavoval v prosinci 1997 sérii kreseb King Lear. Z kreseb, jež měly expresionistický nádech, pronikala úděsnost Learova osudu. Každá kresba byla doprovázena příslušnou replikou z Shakespeara dramatu, kterou Kokoschka výtvarně zživotnil. Vedle vystavovaného cyklu fascinovala rovněž fotografie malíře v nadživotní velikosti – Kokoschka si na ní prohlížel sošku hlavy koně. Kokoschkův vztah k Shakespeareovi a anglické kultuře byl nepochybně ovlivněn i jeho životem, neboť svoji emigraci z největší části prožil v Londýně, kde pobýval až do roku 1953. Za patnáct let pobytu se stal dokonce anglickým státním příslušníkem.

Vedle Shakespeara (a jiných) měl Oskar Kokoschka ještě jednu velkou lásku, jíž byl J. A. Komenský. Jeho pedagogické názory si osvojil a vzhledem k tomu, že několikrát ve svém životě působil i jako pedagog, snažil se je i uplatňovat. Oskar Kokoschka, který byl i dramatik, napsal o něm dokonce divadelní hru, nesoucí název Comenius. První verzi tohoto dramatu stvořil za svého pražského pobytu, konečnou pak po druhé světové válce. Děj dramatu se odehrává ve Vídni, Fulneku, Stockholmu a vrcholí v Amsterdamu v Rembrandtově dílně, v níž dojde k setkání malíře s Komenským. Svěho času hrálo Comenia pražské Divadlo Jiřího Woltra.

Zmínkou o Komenském se dostáváme ke Kokoschkově vztahu k Čechům, jenž byl neobyčejně vřelý. Jeho otec, který byl zlatníkem, pocházel z Prahy, Kokoschkovi měli dům ve Spálené ulici. Praha se posléze stala jeho dočasným asylem před nacismem, pobýval v ní, tvořil a vystavoval v letech 1934–1938. Výše zmíněné obrazy z Národní galerie vznikly právě v tomto období. V Praze se také seznámil se svou budoucí ženou Oldou Palkovskou, s níž z obav před Hitlerem odletěl roku 1938 do Londýna. Ve svých vzpomínkách o tomto okamžiku napsal: „Když jsem spolu s Oldou Palkovskou v říjnu 1938 Prahu navždy opouštěl, myslel jsem, že ve večerních červácích nad řekou vidím poslední hodiny Evropy.“

V páchlarnském muzeu jsme tehdy shlédli vystavený vějíř Almy Mahlerové, vyzdobený Oskarem Kokoschkou, a reprodukcí Větrné nevěsty, na níž se Kokoschka zobrazil spolu s Almou Mahlerovou, jeho velkou láskou před první světovou válkou. A vzhledem k tomu, že jsme krátce předtím četli její vzpomínky Můj život (a jejich inteligentní korektiv od Françoise Giraudové), chtěli jsme mermomocí vidět originál Větrné nevěsty. Ten se dnes nachází v uměleckém muzeu v Basileji. Schválně jsme se tam vypravili, naše přítelkyně se den předtím dotazovala, zda je obraz vystaven, byla ujištěna, že ano, a druhý den, když jsme se tam dostavili, nám sdělili, že Kokoschka je nepřístupný. Všechno naléhání naší přítelkyně nepomohlo, deziluze byla náležitá, a aby nebyla tak zcela velká, tak nám přítelkyně zakoupila alespoň pohlednicovou reprodukcí Větrné nevěsty. Připadal jsem si jako Kokoschka ve chvíli, když dal Franz Ferdinand po shlédnutí jeho obrazů na výstavě ve vídeňském Hagendundu příkaz k uzavření jeho sálu. Ale

dík alespoň za tu pohlednici. Pokud jde o toho Franze Ferdinanda, pak se vůbec nedivím, že ho později v tom Sarajevu odkrouhli. Měl toho na svědomí asi po vícero.

Basilejský Kokoschka byl tedy nedostupný, o to naléhavěji vystoupil Kokoschka stuttgartský.

Schruns

Schruns v rakouském Vorarlbergu je poměrně slušné alpské městečko. V minulosti bylo nepochybně hezčí, ucelenější a klidnější. Turistický ruch, zejména lyžařské sezóny, z něho udělaly rozpracované a nedodělané středisko s několika narychlo navozenými splazy pro parkování aut (na jednom takovém jsme v autě nocovali). Tak trochu, žel, mi to připomínalo některá horská střediska u nás.

Do Schrunsu jsme dojeli v nejméně vhodné chvíli – spolu s námi totiž, řvavě nás předjíždějící, dorazila do městečka skupina exoticky oháknutých motorkářů snad z poloviny Rakouska. Zaparkovali u kostela na Kirchplatzu a začali si svěřovat své zážitky. Spolu s ostatními návštěvníky dokazovali, že Schruns je městečko hlučné a turisticky přelidněné. Místní obyvatelé na tento hrozivý stav reagují tím způsobem, že se stěhují z údolí na úbočí okolních hor, kde vyrůstají nové stylové alpské chalupy.

Na zmíněný Kirchplatz jsme mířili i my, i když z poněkud jiného důvodu. Naproti kostelu stojí totiž hotel Taube, v němž v zimním období 1924–1925 a v roce následujícím přebýval Ernest Hemingway se svou první manželkou Hadley a s dvouletým synkem Johnem, kterého přezdívali Bumby.

Tehdy byl Schruns zapadlou vesnicí, v němž neexistovaly žádné lanovky a vleky a kde se do alpských kopců šlapalo po svých. Všechno potřebné se nosilo na zádech. Za fyzickou námahu byli však mladí manželé odměněni při sjezdech do údolí. Pobytu ve Schrunsu věnoval Ernst Hemingway závěr svého Pohyblivého svátku, v němž mimo jiné píše: „Pamatuji se na všechny druhy sněhu, jaké dokázal vítr udělat, i na to, jak býval sníh všelijak pro-

radný, když byl člověk na lyžích. A pak ty sněhové vánice, když jsme byli vysoko v alpské boudě, a ten neznámý svět, co po nich zůstal, svět, kde jsme si museli směr cesty volit tak opatrně, jako bychom tu krajinu v životě neviděli. A taky jsme ji vlastně neviděli, poněvadž tu všeco bylo nové. Nakonec k jaru došlo na velký sešup po ledovcích, hladký a rovný, věčně to šlo rovně, pokud vám to nohy vydržely; kotníky u sebe, nízko předklonění, opírali jsme se do rychlosti a klesali jsme stále níž a níž za tichého svistu křehkého prашanu. Bylo to lepší než létání a než všechno ostatní, a tu schopnost, abychom to dokázali, abychom to mohli mít, tu jsme si postupně vypěstovali těmi dlouhými výstupy s těžkým ruksakem. Nemohli jsme si tu cestu koupit, ani si opatřit jízdenku nahoru. Tohle byl cíl, k němuž jsme se celou zimu dopracovávali, a celou zimu jsme se zocelovali, abychom si to mohli dopřát.“

Schruns dvacátých let byl místem mimo civilizaci, v němž si Hemingway nechal narůst bujný plnovous. Místní vesničané mu pro jeho vzhled říkali Černý Kristus.

Schruns byl pro Hemingwaye také místem práce, neboť v hotelu Taube (ale nejenom tam) vznikala jeho Fiesta, druhým názvem I slunce vychází. V Pohyblivém svátku se o práci na ní zmiňuje jen letmo: „Ve Schrunsu se člověku dobře dělalo. Já to vím, poněvadž jsem tam v zimě 1925 a 1926 absolvoval to nejtěžší přepisování, co jsem kdy dělal, když jsem musel vzít první verzi I slunce vychází, kterou jsem napsal na jeden zátaž za šest neděl, a udělat z toho román.“ Ernest Hemingway měl tehdy dvacet šest let a ve své Fiestě podal obraz vlastní generace, Američanů, kteří prožívají dobrovolný exil v Paříži, Američanů, z nichž mnozí prošli první světovou válkou a byli jí poznamenáni (jako právě hlavní postava Fiesty). Je to obraz generace, jíž se dostalo označení ztracená, a právě tuto ztracenost, bezvýchodnost Hemingway ve svém románě vyjádřil. Jeho hrdinové nevědí, co chtějí, a svoji bezradnost utápějí v alkoholu. Hemingwayova charakteristi-

ka je patrně přesná, i když román sám není umělecky nijak ambiciózní a do značné míry překvapuje, že právě on přinesl autorovi takovou slávu.

Pobyt ve Schrunsu byl natolik intenzivní, že se k němu několikrát vrátil. Objevuje se např. v povídce Sněhy na Kilimanžáru a ještě častěji se vrátil v autorových vyprávěních. Jedno z nich zachytil americký novinář A. E. Hotchner, v jehož knize Papá Hemingway dostalo prozaikovo vzpomínání už vysloveně fantastickou podobu – míním to vyprávění, v němž Herr Lint prohraje v pokru svou chatu, všechno lyžařské vybavení a ještě nějakou nemovitost v Bavorsku. Tak trochu to připomíná Hemingwayovu zkažku o tom, jak se miloval s Matou Hari.

Ernest Hemingway se do Schrunsu později nikdy nevrátil, přesto však se jeho jméno k němu doneslo ještě jednou, a to v dosti tragické spojitosti. Krátce po osvobození Paříže se totiž dozvěděl, že jeho syn John (Bumby) upadl do německého zajetí. Poručík John Hemingway seskočil jako parašutista na okupované francouzské území, kde připravoval místní dobrovolníky na partyzánský boj proti Němcům. Při jedné záškodnické akci byl raněn a zajat jednotkou německých alpských střelců. Velitel jednotky, který jej vyslychal, byl Rakušan, pocházel ze Schrunsu a pamatoval si nejen na Ernsta Hemingwaye, ale také na dvouletého Bumbyho. Důstojník proto ukončil výslech a jednadvacetiletého Johna poslal do nemocnice v Alsasku. Teprve později byl Hemingwayův syn osvobozen americkou armádou. Schruns se tak znovu objevil na hemingwayovském obzoru.

V současnosti však pozůstává ve Schrunsu z Hemingwaye jen velice málo. Patrně jen ta pamětní deska na hotelu Taube. ☐

František Všetická (1932) – literární vědec, prozaik. Působí v Olomouci.

Brno, 1999 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek

Knihy o komunistické pandemii

Jiří Lach

V roce desátého výročí pádu komunismu ve střední Evropě se dostala českému čtenáři do rukou dvousvazková kniha mapující cestu komunismu k moci, její uchopení, způsob vlády a její důsledky na celém světě. Kolektivní dílo několika historiků je četbou nelehkou, smutnou a často velmi drastickou. Samotní autoři považují *Černou knihu* jen za počátek seriózního bádání o komunismu, které umožnilo hlavně otevření četných archivů po celém světě. Přestože je dostupná zatím jen část pramenů, jejich hodnota je nesmírná a umožňuje kvantitativní i kvalitní studium komunismu. Předkládané dílo se opírá o studium těchto pramenů a speciálních studií na nich založených. Dále samozřejmě o texty komunistických představitelů komunismu, jejich ochotných katanů a mnohých obětí, ale rovněž o četné teoretické texty.

Autoři postupně procházejí všechny katakomby komunistického násilí. Ličení desetiletí utrpení předchází úvodní kapitola Stéphan Courtoise, v níž jsou mimo jiné uvedeny pohnutky vedoucí ke vzniku této práce. Podle Courtoise nemohou žádné důvody – politické, ideologické nebo osobní – zabránit v pokusu podat zprávu o jakémkoli historickém fenoménu. U komunismu to platí obzvláště vzhledem k letité nepřístupnosti pramenů a mnohým klisím. Druhým důvodem je *dluh paměti*: na nesčetné oběti zločinného systému nesmíme zapomínat ani je bagatelizovat.

Vše začalo nástupem bolševiků na podzim roku 1917. Právě vývoji v Rusku je věnována rozsáhlá část I. svazku. Lenin, jeho věrní a represivní aparát, který začal ihned budovat, vytvořili šablonu teroru, jež byla naplňována v Rusku a postupně i v dalších státech, jímž byl komunismus vnucen zvenčí (např. střední Evropa) či zevnitř (Čína). Komunismus byl Rusku naroubován za použití politického, sociálního i ekonomického násilí, které dosud nemělo obdoby. *Černá kniha* opakovaně vyvrací odvěký mýtus komunistické propagandy o masové podpoře bolševické moci a bolševickém teroru jako pouhé odpovědi na prvotní teror nebolševických sil: „*Lenin nastolil diktaturu, která se brzy projevila jako teroristická a krvavá. Revoluční násilí tehdy nebylo násilím reaktivním, obranným reflexem proti carským silám, které již měsíce neexistovaly, ale bylo násilím aktivním, které probudilo starou ruskou kulturu surovosti a krutosti a rozdmýčovalo latentní násilnictví sociální revoluce.*“ (I: 262).

Komunistický režim po celou dobu své existence používal politikou policii jako nástroj pro vyhledávání nepřátel a jejich likvidaci. Její první verzí byla tzv. *čeka*, spojená s osobou Felixe Džeržinského,

kteřá vybudovala represivní aparát a ukázala, jak má být veden boj s nepřítelem. Metody a míra násilí provozovaného *čekou* a nástupnickými orgány jsou neuvěřitelné a v knize bohatě dokumentované. Leninova vláda vyvolala občanskou válku, která drasticky postihla i ty třídy, v jejichž jménu byla vedena. Jejím důsledkem byl také i první v řadě hladomorů.

Lenina vystřídal kavkazský Osetinec Džugašvili. Sovětský svaz a široké okolí čekalo temné období. Nelze samozřejmě v krátkosti popsat všechny Stalinovy zločiny. *Černá kniha* přibližuje prohloubení zrudnosti režimu, který vynalezl gulag, jenž se stal vzorem koncentračního tábora, režimu, který násilně kolektivizoval a rozkulačoval, s drastickými důsledky pro milióny deportovaných a potravinovou katastrofou pro celý stát, s hladomorem použitým proti vzpurným Ukrajincům atd. Stalin také rozjel čistky uvnitř komunistického aparátu, které budou později aplikovány takřka ve všech spřátelených stranách. Teror neustal ani v době největšího ohrožení SSSR za druhé světové války. Naopak, Poláci a po nich mnohé další národy a etnické skupiny poznali po paktu Ribbentrop-Molotov stalinský likvidační imperialismus charakterizovaný nejen deportacemi. Přípravkou stalinské expanze do střední a východní Evropy byla účast na španělské občanské válce, kdy Sověty ovládaná Komintern a NKVD důkladně dezorganizovaly a čistily uvnitř anarchistických a levicových sil.

Konec války Stalina ověřil palnou vítězství, všechny části jeho impéria ovšem čekala desetiletí budování beztřídní společnosti. Povahu komunistického režimu v Polsku popsal Andrzej Paczkowski: „*Komunistický režim v Polsku byl vždy represivní; byl vždy nezákonný, neboť nerespektoval ani mezinárodní právo, ale ani vlastní ústavu; byl vždy ochoten užít násilí (i armádu) v masovém měřítku; ve svých počátcích (1944–1956) byl zločinný.*“ (I: 349). S drobnými odlišnostmi to platí pro další země střední a východní Evropy.

„*Dějiny komunistických režimů jsou extrémně zpolitizovány...*“, píše Karel Bartošek a v této souvislosti nabádá k opatrnosti v otázce čísel. V celém díle je neustále připomínáno, že počty obětí nejsou přesně určitelné, milióny obětí jsou však nezpochybnitelné. Kvantifikaci mrtvých, deportovaných a vězněných umožňují archivní prameny, lokální terénní studie a jejich sociologická interpretace, ale také exhumace masových hrobů.

Druhý svazek díla je věnován komunismu v Asii, Latinské Americe a Africe. Největší prostor samozřejmě dostává Čína, kde stále trvající experiment komunismu přinesl největší oběti. Jean-Louis Margolin

hovoří o tradici násilí v čínské historii, která mohla přispět k brutalitě Mao Ce-tungova režimu. Nicméně komunistická diktatura násilnické metody rozvinula a kvantifikovala do nebyvalých rozměrů. Celá Mao Ce-tungova doba zrozená v teroru revoluce, s pozemkovou reformou a městskými čistkami (1946–1957), největším hladomorem v dějinách lidstva (1959–1961), který byl důsledkem Maova *Velkého skoku vpřed*, s *Kulturní revolucí* (1966–1976) charakterizovanou nezměrnou devastací všech lidských hodnot, celá tato doba byla naplněna *fascinací násilím*. Stejně jako Leninův a Stalinův režim, potlačil čínský komunismus právní stát. Komunisté dokonce dlouhou dobu nepociťovali nutnost existence právní normy upravující práva jedince (trestní zákoník se objevuje v Číně až r. 1979, ve Vietnamu 1986). Pouhé obvinění nepřítele dokazovalo jeho vinu. V případě, že vězněný nepřítel systému zemřel, jeho dcera musela odpykat zbytek trestu (II: 68).

Zatímco v sovětském systému je vykonavatelem teroru politická policie, v Asii tuto úlohu převzala armáda. Míra násilí uplatňována v Číně, Severní Korei, Vietnamu a později v Kambodži přesahovala často i stalinské represe. S člověkem, označeným za nepřítele, se zacházelo jako s plevelem, byla uplatňována kolektivní vina. Docházelo i k vraždění dětí, např. v Severní Koreji: „*Každé dítě, které se ve vězení narodilo, bylo bez milosti zardoušeno či podřezáno.*“ (II: 99)

Za nejbrutálnější formu asijského komunismu je pokládán režim Rudých Khmérů v Kambodži v druhé polovině 70. let. Vzorem represí se staly nepochybně metody čínsko-vietnamské, jejich hlavním programátorem byl Pol Pot, jenž nikdy okázale nevystupoval a jeho osoba je dodnes zastřena tajemstvím. Několik let khmérského režimu přineslo okolo 2 miliónů obětí a učinilo Kambodžu zemí s největším počtem osiřelých dětí na světě. Dodnes toto vyvražďování ohrožuje reprodukční síly populace. Pol Potův systém přiměl odborníky i laiky k uvažování o kategorizaci politického násilí. Objevuje se termín *politocida* – genocida na politickém základě. Podle Margolina je také nutno uvažovat o *sociocidě* – genocidě na sociálním základě (II: 168). Nejedná se jen o akademickou debatu, ale o klasifikaci zločinů. Ne bezdůvodně protestoval Sovětský svaz proti zahrnutí *politické skupiny* mezi skupiny kvalifikující zločin do Úmluvy o genocidě. Kambodža prokázala, že starší definice genocidy založené na termínu *rasa* jsou nedostatečné.

Asijská kataklysmata zločiny komunismu nevyčerpávají. Také Latinská Amerika má svůj živý

skanzen komunismu na „Ostrově svobody“. Podle autorů dnes Kuba již neužívá otevřeného fyzického násilí; násilnické založení komunistického režimu je ovšem nepopíratelné. Studium kubánského komunismu je obtížné vzhledem k naprosté izolaci ostrova. Odhalení a popsání castrovských zločinů, nápadně podobných sovětskému vzoru, umožnilo až několik uprchlických vln, směřujících zejména na jih Spojených států. Součástí aplikace komunistické ideologie byly i teroristické akce. *Černá kniha* popisuje metody maoistické *Světlé stezky* v Peru. Abimael Guzmán, hlava této organizace, pasoval *Světlou stezku* na „čtvrtý meč marxismu“ (po Marxovi, Leninovi a Mao Ce-tungovi). *Světlá stezka*, činná hlavně na konci 70. let a v letech 80., pronásledovala politické a policejní představitele Peru na lokální i celostátní úrovni, terčem útoků ovšem byli také rolníci. Docházelo k jejich systematickému zotročování: kdo odporoval, byl zastřelen. *Světlá stezka* vydatně přispěla k pauperizaci obyvatelstva a k rozšíření obchodu s drogami v této zemi.

Ani černý kontinent se nevyhnul komunistickému experimentu. Normalizační školství řadilo do seznamu afrických zemí komunistického typu celou řadu států. Odpovídalo to snaze prezentovat dekolonizaci Afriky jako čistý boj proti imperialismu. Autoři předkládaného díla jmenují Etiopii, Angolu a Mosambik jako země, které prožily aplikaci marx-leninských teorií. Sociální inženýrství, nad kterým často dohlíželi poradci z „rozvinutých socialistických zemí“, nepřineslo těmto zemím nic jiného než utrpení, které násobilo již existující bídu obyvatelstva. Etiopie „obohatila“ komunistické barbarství o zneužití humanitární pomoci: politická moc použila prostředky shromážděné popovými hvězdami Západu k nucenému transferu obyvatelstva, důsledkem byli další mrtví a hladovějící.

Černá kniha komunismu není napsána na základě ideologické předpojatosti. Někteří z autorů se netají dřívějšími sympatiemi ke komunismu. Předkládaná první seriózní syntéza dějin komunismu ve světě se neptá, zda se komunismus dopustil zločinů, protože historická fakta učinila tuto otázku zbytečnou, ale proč k těmto zločinům došlo. Pečlivě poskládaná mozaika úředních dokumentů, stranických proslovů, vzpomínek obětí vyvrací starý argument, šířený zejména komunisty, o správném základu a chybách v realizaci. Všechny komunistické systémy se k Marxovi hlásily, ale už Lenin se vzdálil zakladateli vědeckého komunismu jak svými spisy, tak i politickou praxí. Vůdce ruských komunistů jasně deklaroval požadavek likvidace všech

nepřátel bolševismu. Blízkost jeho, Stalinova či Maova komunismu s nacismem je patrná v tom, že oni určují, které třídy, skupiny nebo rasy jsou nepřátelské, a tudíž odsouzené ke zničení. Bolševická realizace komunismu v Rusku byla v samotném počátku, když dva významní marxisté, Bernstein a Kautský, odhalili leninský teror jako boj menšiny proti většině: Bernstein upozorňoval již dříve na nutnost opustit marxistickou tezi třídního boje, hlásanou v extrémní podobě v Rusku. Podle Kautského Lenin směřoval od samotného počátku k potlačení svobodného systému. Ale proč došlo k realizaci brutálního komunismu právě v Rusku? Stéphane Courtois se odvolává na Masarykovu *Světovou revoluci*: bolševici byli schopni provést pouze negativní revoluci, pro kterou je charakteristická nekulturnost, brutalita, úzkoprsost, ničení a naprostá neúcta k lidskému životu. Vycházeli zde z tradice carismu, které však rozvinuli do obudných rozměrů. Právě likvidace člověka Masaryka nejvíce pobuřovala (II: 259).

Další fakta o komunismu vybízejí k novým srovnáním s nacismem. Obě ideologie mají několik podobných a několik odlišných rysů. Komunismus však ničivost totalitních systémů rozšířil o další prvek. „*Nepřítelem lidu se může stát kdokoli, aniž by bylo nutno přehodnocovat ideologickou argumentaci.*“ (II: 288). Tato flexibilita komunismu zvýšila počet obětí po celém světě. Násilnické založení prvního komunistického režimu formovalo likvidační povahu komunismu v příštích desetiletích. Vývoz bolševických myšlenek a metod vtiskl podobu i ostatním postiženým zemím.

Široký záběr díla, vycházející z dlouholetého studia jednotlivých autorů, by vyžadoval spíše kolektivní recenzi. Velkým nedostatkem knihy je příliš stručná kapitola o komunismu v Československu, byť je mistrně zpracovaná Karlem Bartoškem. *Černá kniha komunismu* je tedy výzvou českým a slovenským historikům, aby po letech analytických sond zpracovali dějiny komunismu v Československu. ¶

Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin, aj.: *Černá kniha komunismu. Zločiny, represe, teror I.-II.* Vydalo nakladatelství Paseka v Praze a Litomyšli 1999. Vydání I., stran 411 a 315, náklad a cena neuvedeny.

Camera obscura

Einstein se mýlil – vesmír není zakřivený, ale rovný (titulek článku Pavla Jégla, Slovo, 28. dubna 2000)

Komu by neudělalo radost, že i Einstein se mýlil! Legrační však je, že právě rovnému vesmíru – přesněji řečeno vesmíru s nulovou prostorovou křivostí – se v literatuře říká Einsteinův-de Sitterův. Jak tito autoři psali roku 1932: „V současné době je možno vyhovět faktům, i když nepředpokládáme, že třírozměrný prostor je zakřiven.“ (jn)

Kriminalita a bezpečnost jsou dnes spojené nádoby, které spolu velice úzce souvisejí. Osobní bezpečnost veřejnosti představuje u občanů v současné době hodnotu, která se svou obecností podobá hodnotě přisuzovaného zdraví.

To praví ve zvláštní příloze Radničních listů (Olomouc, říjen 2000) náměstek primátora Miroslav Pilát a má pravdu. Spojené nádoby spolu odedávna velice úzce souvisejí a občané vždycky dbali o bezpečnost veřejnosti. Co to je přisuzované zdraví, ovšem nevíme přesně. (vb)

Národ ohlupovaný bulvárními zpravodajci propadl stavu blízkému davové psychóze a takto vzrušen se přikláněl na stranu policie. (Jeden z vůdců ekologů Jakub Patočka v obraně rabující lůzy v pražských ulicích (Lidové noviny 14. 10. 2000, rubrika Perly týdne, značka mrk)

Provozovnu McDonalds ve skutečnosti vyrabovali Zeno Kaprál, Petr Borkovec, Ludvík Vaculík, Ivan Klíma a další hladem zbědovaní čeští literáti. (tt)

(...) do těchto voleb jde ODS s pozitivním pohledem na svět, s pozitivním programem, s pozitivním volebním heslem (...), prohlásil ve svém příspěvku Ivan Langer na sjezdu ODS 15. října 2000. V tomtéž projevu a zcela v duchu této pozitivivity ohodnotil politického soupeře, který trpí „zapšklostí, zatrpšklostí a zlobou“. (pš)

7. října 2000 napsal v Právu Martin Hekrdla, že „Umberto Eco coby italský expert na středověk (medievista), jazykovědec (semiotik) a vposled i slavný spisovatel“ atd. atd. Expert na středověk je skutečně medievista, ještě lépe medievista. Logicky by v závorce za jazykovědcem nemělo být „semiotik“, ale lingvista. Tím ale Eco není, že. (pš)

Lesk a bída televizního realismu

Fejeton Tomáše Ticháka

Výdobytky techniky nám umožňují dovidat se věci, o jakých se lidstvu předtím nesnilo, tak snadno a rychle, že nemusíme přemýšlet o tom, zda je k něčemu potřebujeme. Stačí zmáčknout klávesnici počítače, a vmžiku jsme obeznámeni s rodinnými trampotami hollywoodské hvězdy, s programem paraguajské televize nebo s počasím na Jupiterově měsíci Ganymedu. Chceme-li vědět, jak se daří pejskovi naší švagrové, zavoláme jí na mobilní telefon, chceme-li zhlédnout hokejové utkání, pustíme si samozřejmě televizi. Můžeme tak vychutnat zpomalené góly, jichž bychom si na stadionu ani nevšimli, a přitom ještě večeri. A to už vůbec nemluvíme o takzvané počítačové virtuální realitě, jejímž prostřednictvím můžeme prožít milostný akt či shořet v jícnu Etny, podle libosti.

Naprostou většinu informací o světě dnes můžeme získat pohodlně a výstižně prostřednictvím rozličných elektronických či aspoň papírových médií. Přesto se ještě vyskytuje dost pošetilců, kteří touží po skutečných zážitcích. Přes stále barvitější cestopisy neubývá poutníků ke všem divům světa, přestože každý dopodrobna ví, jak vypadají. Jiným zas nestačí z domu pohodlně rozsévat globální počítačové viry a raději putují půl světa třeba do Prahy-Nusle, aby tam mohli vrhnout dlažební kostkou a dostat ránu autentickým obuškem. A jiní se dokonce spouštějí do skutečných sopečných kráterů, sjíždějí na lyžích z velehor nebo na člunech přes nebezpečné peřeje. Pro rekreační balancování na nitce mezi živo-

tem a smrtí se vžívá označení adrenalinové sporty. Jejich provozovatelé tím prý uspokojují svou živočišnou potřebu denní dávky děsu, posilují své ego a tak podobně. Zapomíná se ale, že každý z takových odvážlivců potřebuje ke svému výkonu televizní kamery, tisk a fotografy, aby svůj kousek pokud možno co nejvěrněji a neaktuálněji zprostředkoval ostatním. Jde mu tedy o slávu a prostředky ke kouskům ještě hazardnějším. Ale také – nezištně – o zužování hranice mezi realitou a jejím obrazem. Chce, aby publikum prožívalo znovu a znovu totéž mrazení v zádech jako on.

Také u uměleckých děl bylo odjakživa zdání autentičnosti ne-li metou, pak jistě prostředkem usnadňujícím jejich přijetí. Většina dávných románů a povídek přece začínala náležením jakéhosi dokumentu či setkáním autora s tajemným vypravěčem. Preambule o tom, že všechny osoby a děje jsou smyšlené, zas rafinovaně vyvolávala zdání, že jsou natolik opravdové, že je nutno se preventivně bránit žalobě. Se vznikem filmu a televize nabrala honba za autenticitou příběhu na obrátkách, podtitul „natočeno podle skutečné události“, dokázal povzbudit zájem publika víc než sebelepší recenze. Televizní stanice se dnes trumfují v pořadech složených z třebas nekvalitně natočených, zato skutečných dramát všedního dne, snem každé z nich jsou nepochybně výhradní práva na válku v přímém přenosu.

Vliv honu za realitou je v lecčems blahodárny – přinejmenším někoho odradí, aby sám skákal

s padákem do propasti, jiné zas aby rozpoutali válku. Málokdo si však uvědomuje, že také o něco podstatného ochuzuje. Názorně to vychází najevo při jiných realistických snahách – při pokusech o zfilmování úspěšných knih. Je patrné, že čím barvitější je předloha, tím šedivější bývá její výpravná realizace. Platí to také u počítačových her – čím je fantastický svět, v němž se hráč pohybuje, dokonalejší, tím méně svádí k hraní. Umělecké dílo i hra jsou přitažlivé, jen pokud dávají prostor fantazii.

Není třeba ocitnout se ve válce, stačí být svědkem jakékoli události, abychom pocítili, že hranice mezi jejím zpravodajským obrazem a skutečností je nepřekročitelná. K zážitku z anarchistické demonstrace přece patří i vůně z pekárny na nároží, bezradně poletujících ptáci, zasněžený pohled městské strážnice, k tiskové konferenci kvalita podávané kávy nebo nihilistické nápisy na pisoárech, k dopravní nehodě kvílení brzd, rána a ticho. Ty drobné, ale podstatné nuance nedokáže sebedokonalější médium nikdy zachytit a propojit. A čím úpornější bude jeho snaha, čím blíže bude ke zdánlivému dotyku s realitou, tím víc zúží, podobně jako u zfilmovaných románů, prostor k imaginaci, k citovému, a tedy skutečnému prožitku. V tom spočívá naděje, že realistický obraz skutečnost nikdy nedostihne. A že ji nenahradí, to je triviální jistota: skutečnost vytvářejí převážně lidé. Aby bylo možné skutečné děje pozorovat, musí se jich napřed někdo osobně zúčastnit. ■

Fotografie

Evžena Sobka

Brněnský fotograf Evžen Sobek (1967) je absolventem Strojní fakulty VUT v Brně a Institutu tvůrčí fotografie Slezské univerzity v Opavě, nyní vyučuje fotografii ve Škole pro dospělé AHA! v Brně. Vystavuje od roku 1993. Společně s dalšími studenty fotografie se podílel na dokumentárním projektu *Lidé Hlučínska 90. let 20. století* (1994–98), který svým rozsahem nemá v současné české fotografii obdobu. Samostatně realizoval dokumentární projekt *Konvent* o mníšské komunitě řádu premonstrátů v Želivu (1992–94). V roce 1998 začal pracovat na sociálním dokumentu *Romové ve městě Brně* pro expozici brněnského Muzea romské kultury. Tento soubor, později doplněný o snímky pořízené i v jiných místech (například v kolonii U sv. Anny v Prostějově) daleko subjektivnějším pohledem, neustále rozšiřuje a vystavuje pod názvem *Ecce homo*.

Sobkův přístup k romskému tématu je dnes neobvyklý a značně odlišný od většiny dokumentaristů, kteří „buď ukazují tradiční zvyky a osobitý životní styl této specifické skupiny našich spoluobčanů značně romantizujícím prizmatem, nebo naopak se zaměřují jen na naturalistickou dokumentaci jejich společenské nepřizpůsobivosti“ (V. Birgus). Sobek však nabízí nejrůznější pohledy na romskou společnost. Ukazuje romské slavnosti, svatby a pohřby, vedle všední dnů; Romy bohaté a úspěšné, kteří se netají svým majetkem, vedle těch ze dna společnosti, žijící v koloniích, uprostřed bída a nepořádku.

Od svých raných, zřetelně čitelných humanistických snímků s jednoznačným výkladem, vzniklých pod vlivem svého učitele Jindřicha Štreita (cyklus *Konvent*) se Sobek propracoval až k velice subjektivnímu zobrazování reality. Kompozice jeho současných fotografií se oproti předchozím zjednodušily, a zároveň se jaksi „otevřely“ – obvykle pokračují i mimo formát snímku. Lidé mluví s někým koho nevidíme. Okraje obrazů řežou předměty i postavy; jízdní kola, muže, ženy, i psy. Stíny jsou vrženy postavami, které můžeme jenom tušit. Obraz, který jsme nuceni si domýšlet je ale důležitější než ten, který na Sobkových fotografiích můžeme vidět.

Pohráváním si s naší fantazií autor udržuje ve střehu naši pozornost k sociálnímu tématu otupělou každodenním přidělem různých humanitárních katastrof. (js)

Prostějov, 1999 (z cyklu *Ecce homo*)

fotografie: Evžen Sobek